

*Tarrakon-Kese. L'ocupació protohistòrica de la ciutat de Tarragona*¹

Tarrakon-Kese. The protohistoric settlement of the city of Tarragona

La ciutat de Tarragona ha estat des d'antic objecte d'estudi quant al seu desenvolupament històric. La gran protagonista de la recerca ha estat la ciutat romana, que ha eclipsat qualsevol tipus d'ocupació anterior, si bé és ben sabut que el solar tarragoní va albergar un nucli ibèric molt important, *Tarrakon-Kese*, possiblement el principal entre els *cessetans*. A partir de finals dels anys setanta-inicis dels vuitanta del segle passat és quan els estudis sobre aquest assentament protohistòric semblen arrencar. Les intervencions arqueològiques efectuades als carrers Caputxins, Pere Martell, Eivissa o Jaume I van treure a la llum vestigis d'un poblat ibèric, que amb les dades actuals, sabem que va arribar a tenir en els moments de màxima esplendor vora 6 ha de superfície. Aquest article fa un repàs a totes les dades que tenim avui dia sobre la protohistòria de la ciutat tarragonina, sistematitzant-les, per fer més entenedora la seva evolució.

Paraules clau: cultura ibèrica, *oppidum*, urbanisme, assentament, *Cessetania*, Tàrraco.

The historical development of the city of Tarragona has long been the object of study. The lion's share of the research has focused on Roman Tarragona, which eclipsed all other previous settlements, despite the fact that it is well known that the site of modern Tarragona was home to a very important Iberian settlement, *Tarrakon-Kese*, which was possibly the principal settlement of the *Cessetani*. Historical studies of this protohistoric settlement seem to have begun to gain momentum in the late 1970s and early 1980s. Archaeological excavations in Caputxins, Pere Martell, Eivissa and Jaume I streets brought to light the vestiges of an Iberian settlement which, at its height and according to current data, came to occupy an area of 6 hectares. This article reviews all the data currently available to us regarding the protohistory of Tarragona with a view to systematising them and thus facilitating our understanding of the city's evolution.

Keywords: Iberian culture, *oppidum*, urbanism, settlement, *Cessetani*, *Tarraco*.

1. Aquest treball s'inclou al projecte "Adaptación al medio y evolución sociopolítica de las comunidades asentadas en el valle del Ebro desde el Bronce Final hasta época romana" (HAR2012-33395) del MINECO.

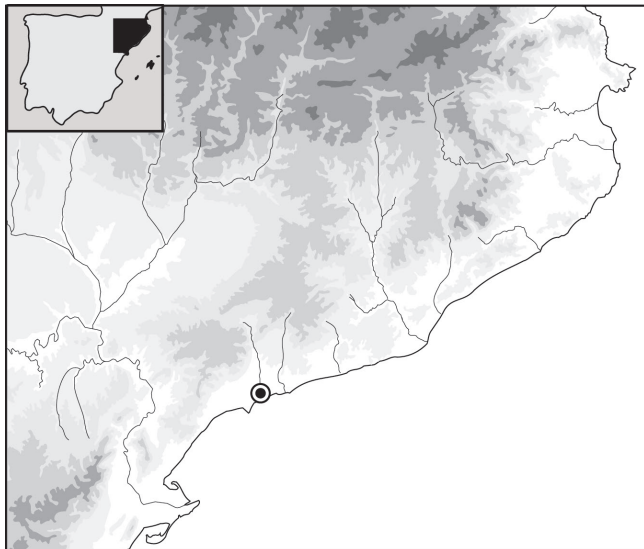

Figura 1. Situació de l'assentament protohistòric de Tarragona.

Introducció

Autors clàssics, erudits medievals i historiadors moderns ens han transmès informacions sobre l'existència d'una ocupació preromana al solar on avui dia se situa la ciutat de Tarragona. Els textos antics, grecs i llatins, la numismàtica, documentació d'època moderna i contemporània, així com la troballa de restes de ceràmica protohistòrica, feien palesa l'excel·lència d'aquella antiga ciutat ibèrica, destacada de la *regio Cessetania*, que es convertiria en la posterior capital provincial romana amb el nom de Tàrraco.

Tanmateix, la seva veritable materialització hauria d'esperar fins al final dels anys setanta del segle passat, quan arran d'unes obres efectuades al carrer Caputxins, Pedro Manuel Berges va localitzar al número 24 del citat carrer els vestigis d'antics murs que formaven part d'aquell assentament preromà, si bé les dades de la intervenció no van veure la llum fins bastants anys després (Asensio *et al.* 2000). A l'inici dels vuitanta es va possibilitar, però, una nova actuació arqueològica al mateix solar, i va confirmar-se definitivament la presència d'aquelles restes estructurals ibèriques, datades majoritàriament durant el segle iv ANE (Miró 1988: 4), si bé la cronologia de l'ocupació es portava fins a la primera meitat del segle v ANE (Miró 1988: 9). La localització de l'antic poblat ibèric era un fet. Ara calia avançar en el seu coneixement, al qual hauria de contribuir la creació del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Les intervencions arqueològiques que a partir dels anys vuitanta se succeïrien a la ciutat servirien per corroborar les dades ja indicades per alguns investigadors, que a més d'intuir la seva importància, situaven el nucli ibèric fora del centre antic, definint-lo com un centre urbà força important dins del conjunt del territori.

Cal assenyalar que existeix un abans i un després pel que respecta als estudis sobre el poblament protohistòric a la ciutat de Tarragona, a partir de la publicació de l'article "L'assentament pre-romà de Tarragona", signat per M. Adserias, L. Burés, M. T. Miró i E. Ramon, aparegut l'any 1993 a la *Revista d'Arqueologia de Ponent*. En aquest treball es va efectuar per primer cop una visió en conjunt de les diverses dades arqueològiques acumulades en diferents intervencions a l'anomenat *sector ibèric* de Tarragona, unificant àrees i delimitant un assentament, una entitat urbana concreta que podia ser materialitzada.

Tanmateix, avui dia l'*oppidum* tarragoní continua essent un gran desconegut si el comparem amb la ciutat romana que se li va sobreposar. Som conscients que la capitalitat de Tàrraco, amb la seva monumentalitat, eclipsa qualsevol ocupació anterior, però s'ha de tenir en compte que *Tarrakon-Kese* va ser una ciutat amb una perduració que, amb les dades actuals, arriba als 500 anys, i que molt possiblement va ser la directora política d'un territori ibèric extens, fins que es va integrar en l'estructura política, econòmica i social romana. Pensem que és important, doncs, deixar d'analitzar l'*oppidum* protohistòric des d'una perspectiva de l'ocupació romana i provar d'explicar-ne l'evolució des del punt de vista que ens determina la cultura ibèrica.

Context geogràfic

La ciutat de Tarragona s'estén avui dia per un espai topogràfic ordenat per un turó que descendeix suaument vers l'oest, cercant la desembocadura del riu Francolí i la costa. El tossal, de roca calcària, té una altura màxima aproximada de 80 m s. n. m., i al seu costat est i al sud, trenca més abruptament per sobre del litoral, mitjançant un penya-segat espadat de més de 20 metres d'alçada. Aquests condicionants naturals han dirigit l'urbanisme de la ciutat, que s'ha eixamplat històricament sobretot en direcció oest, salvant els desnivells del relleu, que descendeixen vers el marge esquerre del riu Francolí, l'antic *Tulcis*. El subsòl, format per capes rocoses de diferent gruix, avança des del llit fluvial en direcció est/nord-est fins arribar als actuals carrers Eivissa i Zamenhof. En aquest darrer, durant l'antiguitat, hi havia un important desnivell sobre l'antiga línia de costa, conformant-se un estrep elevat amb una posició privilegiada envers el seu entorn que li permetia dominar una ampla badia que s'estenia entre la desembocadura del Francolí i, tal com s'observava als plànols antics, un morrot rocós que s'avançava en direcció sud-est, vers el mar, que va desaparèixer durant la segona meitat del segle xix en ser utilitzat com a pedrera per a la construcció del port.

L'assentament protohistòric tarragoní se situaria precisament en el més occidental dels dos tossals conformats en aquest punt, separats pel traçat d'un barranc que des del cim del puig descendia fins al mar seguint el curs que avui dia tenen, aproximadament, els carrers Unió i Apodaca. Aquesta ubicació, a més d'estratègica quant a la defensa de l'espai d'habitació, permetia un ampli domini visual sobre la costa que s'estenia fins al cap de Salou, on es troba el poblat

ibèric de la Cella, i possibilitava el control d'una badia excepcional i més concretament la desembocadura del riu Francolí, una via d'accés immillorable cap a les terres de l'interior. L'assentament, situat concretament sobre les terrasses més baixes de la lloma, a uns 20 metres d'alçada, eludiria uns condicionants més estratègics per disposar-se just sobre la vessant dreta del torrent que s'adreçava cap a la desembocadura del *Tulcis*, on la proximitat del riu i del mar atorgava altres beneficis.

Dins del conjunt territorial, Tarragona ocupa una posició privilegiada enmig d'una ampla plana envoltada de serralades que van des del Coll de Balaguer fins al Garraf, partida pels rius Francolí i Gaià, corrents que circulen de nord a sud quasi en paral·lel, per desembocar, el primer als peus de la ciutat, i el segon a poc menys de 10 km cap a l'est. Pel nord, la serralada prelitoral catalana marca la frontera: el Montsant, Prades, Miramar, Saborella, Serrallarga, avancen cap al corredor prelitoral, i d'allí, pel Garraf, fins al mar. Un espai amb força contrastos, de plana i muntanya, amb serralades de difícil pas, amb barrancs, torrents, rius i a l'últim el mar, per on s'havien de facilitar les comunicacions mediterrànies d'aquesta gran regió, la mateixa que Plini va definir com a *Cessetania*, veïna de la *Ilercavonia*, al sud, i la *Ilergecia* i la *Laietania*, al nord (NH, 3, 4, 21-22).

En aquest espai geogràfic, el hinterland de la ciutat ibèrica comprenia espais físics molt diversos: com ja hem indicat, el turó on s'assentava el poblat

se sobreposava a una plana que descendia suaument cap a la riba esquerra del riu Francolí, alhora que es mantenia més elevada sobre la línia de costa dominant un paisatge modelat per les terres baixes que componien la plana litoral, fet que propiciava l'explotació agrària, amb zones on no era estranya l'existència d'espais lacunars. L'estudi pol·línic efectuat a la Sèquia Major de la Pineda (Vila-seca) aporta algunes dades sobre l'aspecte vegetal d'aquest territori durant la protohistòria, mostrant com a partir del segle VI ANE s'hauria produït una desforestació producte de l'acció humana sobre el medi, destinada a ampliar els espais productius cerealístics, situats sobretot als sectors més litorals. Una nova transformació d'aquest paisatge tindria lloc cap al segle II ANE, moment en què hi hauria certa regeneració dels boscos d'alzines i les rouredes, sobretot a l'interior, i es mantindria l'acció humana al litoral (Riera *et al.* 2010).

Els antecedents

Si bé l'origen de l'ocupació del solar tarragoní ha estat un tema recurrent per a molts investigadors, cal dir que la important presència romana a la ciutat ha provocat que aquest interès quedés relegat a una recerca secundària. Les incògnites sobre la presència d'un destacat assentament ibèric sota les restes d'aquest passat romà han estat sempre en segon terme, i no seria, com hem dit, fins al final dels anys setanta, però sobretot a partir de la dècada dels vuitanta

Figura 2. Vista del turó ocupat per l'assentament preromà de Tarragona, al *Plan des attaques de Tarragone assiégée et prise d'assaut le 28 juin 1811, par l'Armée française d'Aragon aux ordres de S.E. le marechal Suchet, duc d'Albufera*. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

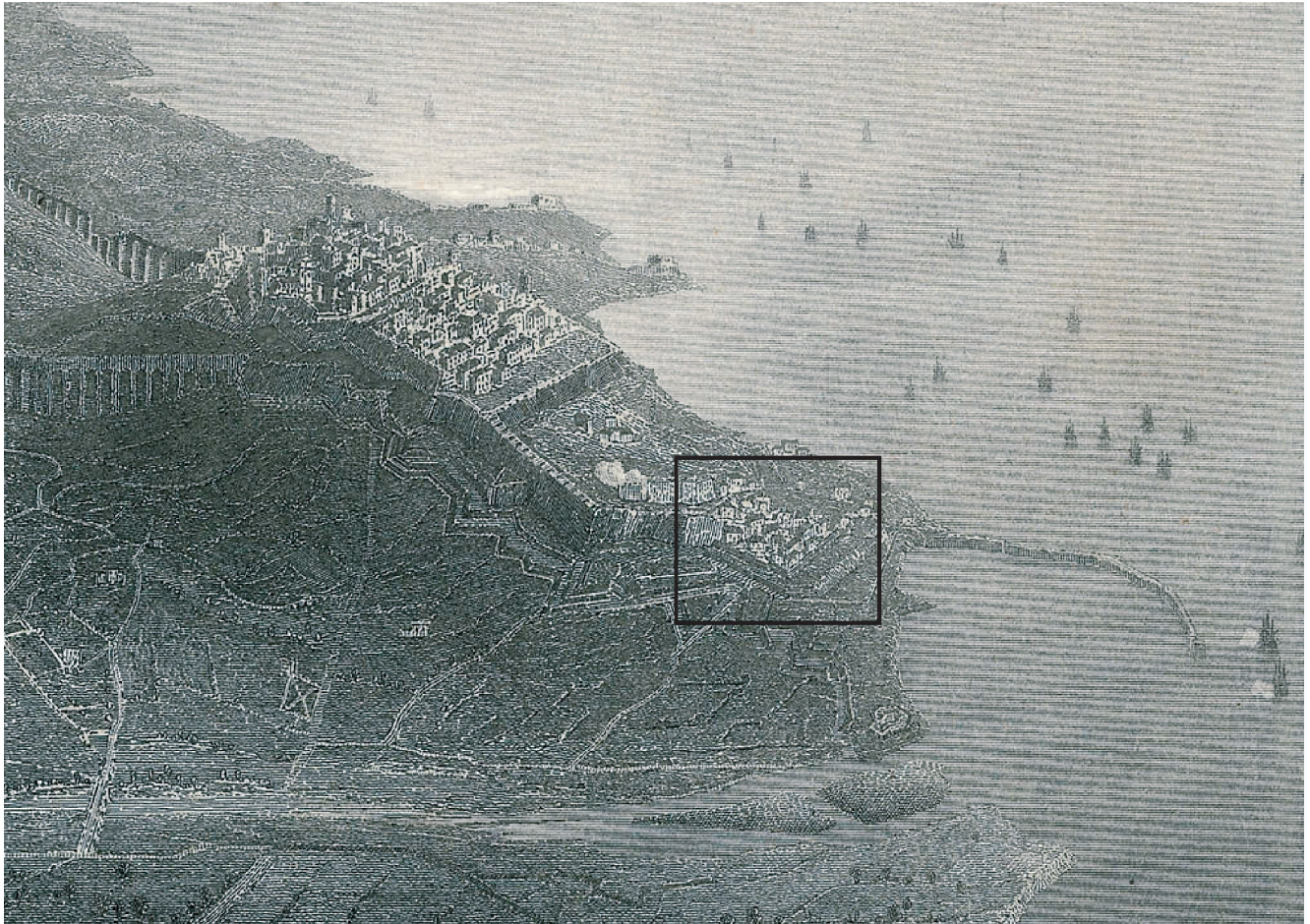

Figura 3. Espai ocupat per l'assentament preromà de Tarragona, senyalat al gravat *Siège de Tarragone: mai et juin 1811*. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Figura 4. Vista aèria de la badia de Tarragona, amb situació dels assentaments protohistòrics de Tarragona (1) i la Cella (Salou) (2).

del segle passat, que l'arqueologia no aportaria les primeres dades materials sobre la seva existència.

Aquests treballs van permetre identificar com, almenys des del segle v ANE i possiblement abans, al turó que s'erigia al marge esquerre de la desembocadura del riu Francolí, s'hi havia edificat un assentament protohistòric, possiblement el més important dels *cessetans*, que havia perdurat fins la conquesta romana del nord-est peninsular, integrant-se en les formes polítiques imposades pels nouvinguts. L'arqueologia s'associava doncs a les referències d'alguns escriptors grecollatins que a les seves obres citaven l'existència d'importants centres d'hàbitat, en alguns casos veritables ciutats que organitzaven políticament el territori ibèric, entre les quals es trobava segurament l'antiga *Tarrakon-Kese*.

Fent un breu repàs a aquests historiadors i geògrafs de l'antiguitat, fou Hecateu qui, a finals del segle vi ANE, va fer una descripció de la costa mediterrània de la península Ibèrica, situant a l'entorn del litoral sud-català *esdetes*, *ilaraugats* i *misgetes*. Aquesta referència, molt anterior a la d'altres autors grecoromans que ens enumeren i fins i tot descriuen les diferents *tribus*, *gens*, *populus* o *ethnos* que van habitar a Ibèria o Hispània durant els segles III-I ANE, narra com els ibers *ilaraugatai* ocuparien un territori que limitaria amb els *esdetai* pel sud i amb els *misgetai* pel nord, estenent-se per un espai geogràfic que podria estar termenat pel Xúquer i el massís del Garraf, incloent la que per a d'altres autors posteriors serà l'àrea *cessetana*. L'esment a aquests *ilaraugatai* podria associar-se, per cronologia, amb el període de formació d'unes estructures organitzatives, precursoras de l'anomenat Ibèric ple, moment en què es produeix l'establiment d'un sistema jeràrquic d'ocupació del territori, fonamentat en l'existència de nuclis ubicats en indrets estratègics, ben protegits, assistits per centres satèl·lit destinats a complementar el control i explotació de l'entorn, amb una organització de més a menys en la qual generalment una *oppidum* preeminent ocuparia el cim d'aquesta escala. Apareix una consciència política nova, que podríem relacionar amb un sentir ètnic, que en aquest territori determinaria la pertinença al grup *cessetà*. Tanmateix, és difícil distingir si l'aparició d'aquesta nova identitat es manifestaria com a acció i resultat del bastiment d'un centre urbà predominant —*Tarrakon-Kese*—, autenticat pels textos clàssics posteriors i per la numismàtica, que actuaria com a lloc central des d'on s'organitzaria el territori adscrit a l'ètnia, o si l'etnònim faria referència a una àrea geogràfica que aglutinaria diverses ciutats, que es podrien regir o no per un mateix sistema polític, econòmic i social, i que amb el pas del temps passarien a tenir una dependència política d'una d'elles. En altres paraules, si la *Cessetania* fou el resultat de l'existència de *Tarrakon-Kese* o si *Tarrakon-Kese* va esdevenir ciutat principal perquè els *cessetans* així ho van decidir.

Poques dades més ens aporten els literats antics sobre l'existència d'un *oppidum* ibèric a l'actual Tarragona. Polibi és un dels mes específics quan ens relata els actes de Gneu Corneli Escipió, quan després d'arribar a *Emporion* l'any 218 ANE, va avançar pel

litoral català per tal de sotmetre o aconseguir l'aliança dels pobles ibers des dels Pirineus fins a l'Ebre. L'autor de Megalópolis ens diu com, fortificades les places del litoral, el general romà es va dirigir cap a l'interior —*Cis Hiberum*— per sotmetre els pobles indígenes partidaris dels púnics i cercar aliats (III, 76, 1-6). Fou en el transcurs d'aquests fets que les tropes romanes es van veure enfrontades a les cartagineses, comandades per Hannó i acampades prop d'una ciutat anomenada *Kissa* —*Κίσσα*—. En aquest punt descriu l'enfrontament entre romans i cartaginesos i la victòria dels primers, fet que va permetre als romans apoderar-se de grans riqueses, consolidar l'amistat amb els aliats ibèrics i fer presoners el general cartaginès i l'iber Andóbales, el cabdill ilergeta Indíbil. Si més no, poc havia de durar l'alegria romana, ja que retirat Gneu del lloc i assabentat Hàsdrubal del desastre, va atacar els romans per sorpresa, els vencé i obligà els supervivents a refugiar-se a les naus. Quan Gneu va tornar, va castigar els culpables de la desfeta i va establir els seus quarters d'hivern a *Tarrakon* (III, 76, 1-6).

Tit Livi es refereix també a aquests fets, ampliant-los. Sembla que les fonts d'aquest autor llatí són més completes o diferents que les de Polibi, ja que Livi ens explica un episodi que Polibi obvia, la presa i saqueig de *Cissis* després de la victòria sobre els cartaginesos, d'on, en paraules de l'escriptor pataví, "el botí fou pobre, aixovar bàrbar i roba d'esclaus" (Liv. XXI, 60, 7). L'historiador ens explica també com després les tropes romanes foren derrotades pels cartaginesos, dirigits per Hàsdrubal i ens parla per primer cop de Tàrraco (Liv. XXI, 61, 2), on Gneu Corneli Escipió hi deixaria una petita guarnició (Liv. XXI, 61, 4-5) acantonada al turó que domina la ciutat, aproximadament a un quilòmetre de l'assentament ibèric, ubicat més al sud, al costat de la desembocadura del Francolí.

Les dades exposades per aquests autors han provocat un debat entorn de la coincidència entre la *Kissa* / *Cissis* citada als textos i la *Tarrakon* / *Kese* que apareix documentada en altres testimonis literaris i/o numismàtics, tradicionalment associada a la posterior Tàrraco romana. En aquest aspecte val recordar que els dos autors grecollatins deixen molt clar que la ciutat davant la qual s'enfronten cartaginesos i romans i que després saquegen els soldats d'Escipió es troba situada terra endins. Sabem per Livi l'alegria de romans i aliats el 217 ANE, en veure arribar la flota de Publi Escipió, abordant des d'alta mar el port de Tàrraco (Liv. XXII, 22), per la qual cosa és obvi que aquesta ciutat es trobaria vora el mar. D'altra banda, hi ha un passatge d'Estrabó que esmenta la controvèrsia entre Eratóstenes de Cirene i Artemidor d'Efes, sobre l'existència d'un veritable port marítim a *Tarrakon*, fet que corrobora que al segle III ANE, època de la controvèrsia entre els dos autors grecs, al lloc on Estrabó situa Tàrraco hi havia una ciutat antiga de nom *Tarrakon* (*Geogr.* III, 4, 7). Així, si no dubtem que *Kese* i *Tarrakon* van ser la mateixa ciutat, aquest fet únicament ens deixa dues possibilitats, o malgrat la coincidència entre el topònim *Kissa* / *Cissis* i el de *Kese* es tracta de llocs diferents, o es va produir una alteració en la descripció d'aquests

successos per part dels escriptors grec i romà. Aquesta deformació podria respondre a una necessitat de situar uns fets en un lloc referenciat, o a un error de les fonts de Polibi i Livi, transcrit posteriorment per ambdós historiadors. De fet, costa imaginar que aquell humil *oppidum* saquejat i possiblement destruït per les tropes d'Escipió durant el 218 ANE, produït posteriorment, durant els segles II i I, tot el volum monetari de llegenda *Kese*.²

Els mateixos autors, en la seva descripció dels fets de la Segona Guerra Púnica, anomenaren de nou Tàrraco seguint-ne els esdeveniments. Aquestes dades, però, semblen fer més referència al quarter edificat el 218 ANE al turó que corona la ciutat per acantonar les tropes romanes, que no pas a una possible ciutat ibèrica, que avui sabem allunyada d'aquest punt. Tot i així, coneixem l'estreta relació que va mantenir aquest primer enclavament romà amb l'*oppidum* ibèric, ja que aquest espai ubicat al més alt de l'actual ciutat va estar durant molts anys associat a funcions militars, i possiblement el personal civil va haver de cohabitar amb els ibers de la part baixa. Així, el nucli indígena va sofrir transformacions alhora que el romà, fins que aquest últim va assimilar completament l'assentament indígena, essent així que aquestes primeres referències escrites a l'àrea de *Tarrakon*-Tàrraco, poden ser vistes com les poques fonts existents sobre aquest espai abans de la seva plena romanització.

La numismàtica hauria de ser una altra font sobre el poblat ibèric precursor de la capital romana. Tanmateix, les encunyacions de l'àrea tarragonina, molt ben estudiades per L. Villaronga, mostren un panorama complex, amb l'existència de dues emissions fonamentals que es daten a partir de finals del segle III ANE, coincidint amb la Segona Guerra Púnica: d'una banda, els dracmes d'imitació emporitana amb la llegenda *Tarrakonsalir*, substituïts poc després per les emissions d'unes unitats i els seus divisors amb la llegenda *cese / kese*, una dualitat que ha provocat la controvèrsia entre els estudiosos, alguns dels quals fins i tot han proposat l'existència de dues ciutats, cada una amb la seva pròpia encunyació. Si més no, actualment, la major part dels investigadors accepta sense embuts la identificació entre la *Tarrakonsalir* dels dracmes d'imitació emporitana i la *cese* dels asos ibèrics. La dicotomia entre els dos noms s'ha intentat explicar des de diversos punts de vista, essent la proposta de Lluís Villaronga una de les més coherents, *Tarrakon* seria el nom de la ciutat i *Kese* faria referència al territori, el dels *cessetani* (Villaronga 1982-83: 87), si bé M. I. Panosa apunta que *Kese* seria el topònim, no el gentilici o ètnic, que en altres encunyacions ibèriques es representa amb la terminació *sken* (Panosa 2009: 38). Cal recordar que la dualitat de noms en el territori ibèric no és inhabitual, com es veu en el cas d'*Arse - Saguntum*, *Edeta - Leiria* o *Laie - Barkeno*, entre d'altres. En una anàlisi molt interessant sobre la problemàtica de la binòmia *Iltirta - Atanagrum*, Emili Junyent, seguint

plantejaments d'Arturo Pérez, fa una apreciació força engrescadora sobre aquesta qüestió: si bé *Tarrakon* i *Barkeno* eren les capitals ibèriques que van encunyar els dracmes, la introducció per part dels romans d'un nou numerari va portar implícit l'ús dels etnònims, distintius del territori i d'aquí les emissions de *Kese* i *Laie* (Junyent 2003: 153). En el cas d'altres seques catalanes com *Iltirta*, *Ilturo* o *Iltirka*, aquest fet no hauria succeït i simplement es va llatinitzar el nom indígena, passant a ser *Iltirda*, *Ilduro* i *Ilerca*.

La recerca arqueològica de l'*oppidum*

Tal com ja hem esmentat, l'evolució de la ciutat de Tarragona ha presentat un gran interès per als historiadors, que han analitzat les fonts que en parlaven i han examinat les restes més antigues conservades per tal d'ubicar-la en l'esdevenir històric dels més importants centres peninsulars. A aquest interès cal afegir, almenys des del segle XVI, una nova font d'informació aportada per l'arqueologia. Humanistes com l'arquebisbe Antoni Agustí o misser Pons d'Icart van iniciar els estudis arqueològics a la ciutat, centrats bàsicament en els abundants vestigis romans que romanien dempeus al municipi. Aquests autors foren els primers en interpretar restes que avui sabem republicanes, principalment la muralla, com a elements arquitectònics preromans. Deixat de banda durant anys, al segle XIX la qüestió del poblament anterior a la conquesta romana va tornar a revifar, sobretot a partir de les troballes efectuades per Bonaventura Hernández Sanahuja a les obres de la Pedrera del Port i especialment a partir de la localització de més de mil asos de *Kese* a la Pedrera Corromput, propera a la ciutat. El mateix Hernández Sanahuja es plantejava al llibre *El indicador arqueològic de Tarragona*, si la *Cossetania* fou el territori d'influència tarragoní i *Cose* la seva capital, amb seu a la ciutat moderna (Hernández Sanahuja 1867).

Però resultava difícil donar una ubicació concreta a l'assentament ibèric, i així es va especular sobre la seva possible localització al cim del turó que coronava la ciutat a partir de l'errònia identificació cassetana del parament ciclopi de la muralla (Hernández Sanahuja 1868), i la identificació dels signes de picapedrer "ibèrics" gravats en alguns carreus d'aquesta fortificació. La idea d'Hernández Sanahuja, secundada per Hübner i Fick, va iniciar una línia interpretativa defensada per investigadors com Puig i Cadafalch o Bosch Gimpera (Hübner 1893; Bosch Gimpera 1925), segons la qual la part alta de la ciutat de Tarragona era un antic assentament ibèric, protegit per una muralla ciclòpia. Aquesta teoria es veuria recolzada per la recuperació, en el rebliment de la muralla, d'alguns materials preromans, concretament ceràmiques àtiques, així com per les característiques físiques de l'emplaçament, ideal segons els models de poblament ibèric.

Si més no, altres autors havien advocat des d'un primer moment per la romanitat de la muralla tarragonina, desmentint el seu origen preromà (Serra Vilaró 1949; Lamboglia 1974; Hauschild 1983; Sánchez Real 1986; Aquilué *et al.* 1991), de manera que la ubicació del poblat ibèric s'havia de cercar en un

2. Per veure més dades sobre aquest tema: Otiña, Ruiz de Arbuló 2000.

altre indret, o suposar-lo destruït per la presència romana. Tant Recasens (1966) com Lamboglia (1974) optaven per la seva existència fora de la part alta, i fou Hauschild qui l'ubicaria definitivament a la part baixa (Hauschild 1983), a partir de les descripcions de Pons d'Icart (Duran 1984).

A partir d'aquesta aportació, la hipòtesi que el poblat ibèric es trobava al capdamunt del turó de Tarragona i que havia estat arrasat en construir-se les estructures monumentals romanes va començar a perdre interès. La idea d'una ubicació d'aquest assentament a la part baixa de la ciutat va avançar, recuperant-se velles descripcions de Pons d'Icart que situaven un traçat de muralla que englobava aquesta àrea més meridional, una part de la qual encara era visible a la segona meitat del segle XVI. En aquesta mateixa línia, Serra Vilaró, a partir de les intervencions efectuades durant els anys trenta a la zona dels carrers Gasòmetre, Lleida, Soler, Cervantes, Redding, Fortuny i la plaça Corsini, assenyalava l'existència d'uns nivells antics sense presència de ceràmica romana, amb unes restes recuperades que eren únicament ibèriques o fetes a mà. Al carrer Lleida, distingia una estratigrafia de quatre nivells, documentant en l'estrat directament dipositat sobre la roca "cerámica tosca a mano y cerámica ibérica de la más bella", ja que presentava una decoració de figures antropomòrfiques i animals —genets a cavall— molt impactant (Serra Vilaró 1932: 18); per sobre d'aquesta un "pavimento de arcilla, además de la tierra negruzca ahumada y detritus domésticos contenía cerámica ibérica y la negra de brillante barniz que se llama campaniana"; al damunt d'aquesta capa hi situava ja materials romans, possiblement ceràmica marmorata "jaspeada de amarillo y rojo" barrejats amb ibèrics i, finalment, per sobre, els romans (Serra Vilaró 1932: 18-21). Amb aquestes dades conclouïa que els primers pobladors de l'espai on investigava, un promontori que s'elevava uns 8 metres entre el carrer Gasòmetre i la Rambla, havien estat els ibers (Serra Vilaró 1932). Conjuntament amb aquests nivells, que en algun cas estaven acompanyats d'estructures que ell classificava com a ibèriques, es van recuperar diverses sitges, un total de 21 de les quals 9 tenien al seu reompliment ceràmica ibèrica, a més de fragments de vasos a mà, "hel·lenístics" i campanians (Serra Vilaró 1932: 35), uns materials entre els quals, deia, "abundan los bordes de los vasos conocidos por sombrero de copa" (Serra Vilaró 1932: 31).

La ubicació de restes protohistòriques en aquest punt més baix, sobre la lloma que dominava la costa i l'antiga desembocadura del riu Francolí, es veuria confirmada a partir de 1978, moment de l'inici de tot un seguit d'intervencions arqueològiques motivades per l'evolució urbana de la ciutat, que van propiciar l'aparició de diversos nivells amb nombrosos materials mobles d'època preromana. A grans trets, es definia una àrea urbana "ibèrica" limitada pels actuals carrers Mallorca i Gasòmetre al nord i Zamenhof al sud, englobant els carrers Sevilla, Eivissa i Caputxins, espai que aniria augmentant a mesura que la investigació avançava, acoblant-s'hi una part del carrer Jaume I i fins i tot la zona esquerra del carrer Pere Martell, fins al límit topogràfic marcat pel desnivell que tanca

aquesta àrea pel sud, incloent-hi l'antiga paleoplatja, localitzada al solar de la U. A. 15,³ tocant al carrer Vapor. Ens trobaríem, doncs, davant d'un poblat de grans dimensions, situat en un punt estratègic, seguint paràmetres locacionals clarament ibèrics, que aprofitaria la morfologia del terreny per estimular les seves defenses i el control del territori —línia de costa i via del Francolí—, i que alguns autors identificarien com el principal nucli dels *cessetans*.

Repasant les dades publicades sobre les intervencions arqueològiques desenvolupades en aquest espai que hem traçat, és possiblement al carrer Caputxins on es concentren la majoria dels treballs des de finals dels anys setanta i al llarg de les dècades dels vuitanta i dels noranta de la darrera centúria. Als números 23, 24, 33, 35 i 37, en sengles intervencions dirigides per Pedro-Manuel Berges, Maria Teresa Miró, Xavier Dupré, Andreu Dasca, Ferran Falomir i Pedro Otiña, es van recuperar restes d'època ibèrica entre les quals cal destacar estructures arquitectòniques i d'emmagatzematge que conformarien una interessant zona d'hàbitat constituïda, a partir del segle IV ANE, per una trama urbana amb presència d'àmbits de planta rectangular, sovint amortitzats per estructures romanes posteriors i una important presència de materials ceràmics que permetien pensar en una ocupació des d'almenys el segle V ANE. De fet, la seqüència crono-cultural en aquests solars era força similar: un inici d'ocupació a partir de la primera meitat del segle V ANE, indicat per la presència de materials ceràmics, un desenvolupament urbanístic durant el segle IV, continuïtat, amb amortitzacions i reformes estructurals durant tot el segle III, que es mostraria així com un període força complex, i una progressiva reconversió de la zona a partir del segle II ANE, afectada per les transformacions urbanístiques imposades per la presència romana. El final de l'ocupació ibèrica es produiria durant el darrer terç del segle II ANE. En aquest sentit, cal destacar l'abocador documentat als solars corresponents a Caputxins 33-35-37, datat durant el segle I ANE, que indica que el poblat ibèric ja havia estat abandonat (Adserias *et al.* 1993).

A Caputxins 24, la intervenció arqueològica realitzada per P. M. Berges l'any 1978, per X. Dupré i M. T. Miró l'any 1985 i per M. T. Miró els anys 1985 i 1986, va ser la primera que va aportar dades materials concretes sobre l'existència d'un *oppidum* en aquest punt. Si bé la interpretació de les dades exposades a les memòries d'excavació no és fàcil, sembla que ens trobaríem davant d'un dels llocs de la ciutat on la presència ibèrica és més antiga, ja que s'hi van documentar nivells de la primera meitat del segle V ANE, concretament un paviment i un forat de pal (Miró i Dupré 1985-1986: 67), sobre els quals s'hi conservaven estructures del segle IV ANE formades per alguns paviments, una possible llar i parets alineades construïdes amb tècnica ibèrica que

3. L'espai de la U. A. 15 era un gran solar situat a la part baixa de la ciutat, per sota dels carrers Zamenhof i Eivissa, delimitat pels carrers Jaume I, Smith i Vapor, conformant un sector afectat des de finals de l'any 2000 per un pla que contemplava la reurbanització de la zona.

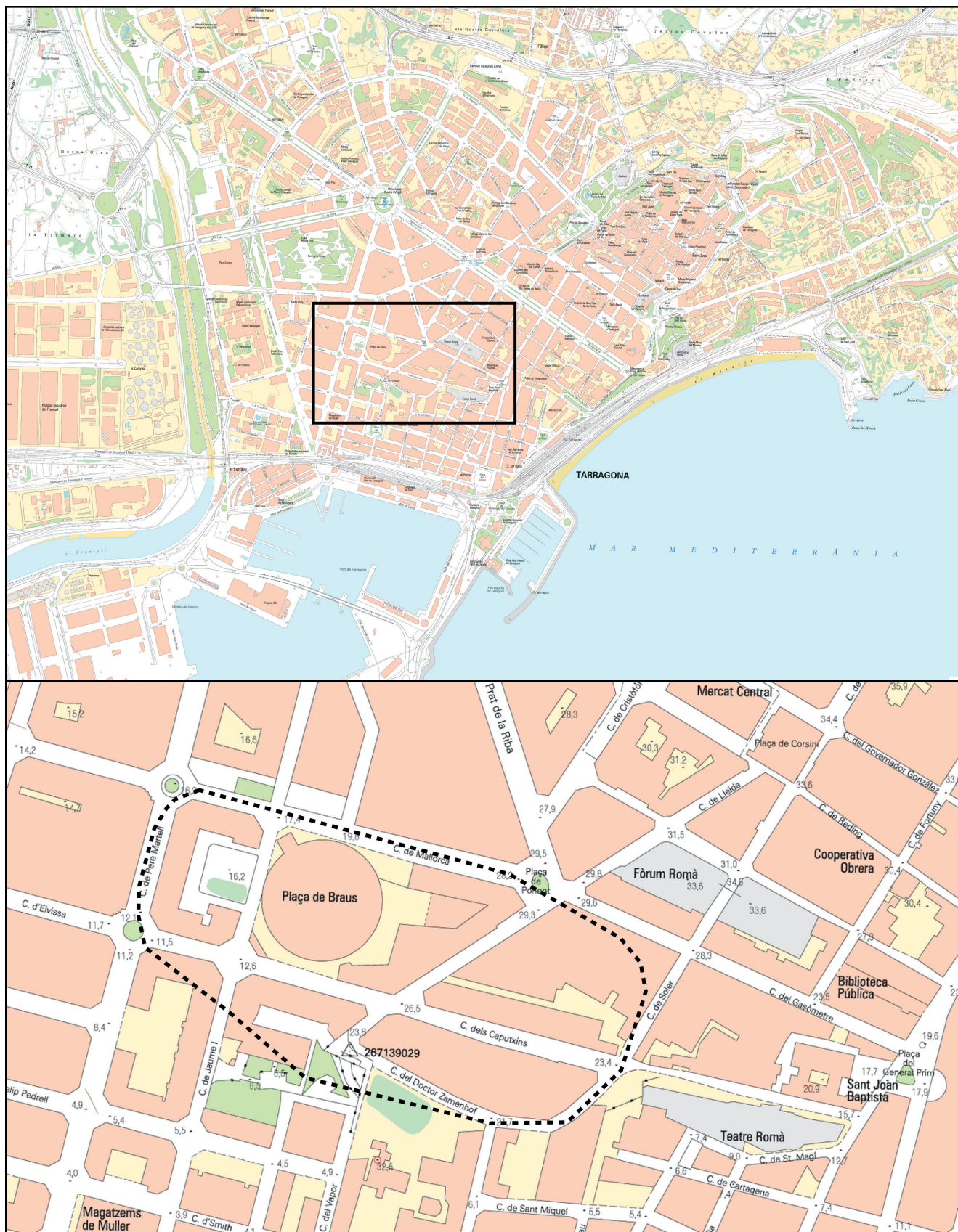

Figura 5. Ubicació de l'àrea ocupada pel poblat ibèric dins l'urbanisme actual de Tarragona.

fins i tot podrien indicar algun indici de l'urbanisme del poblat indígena. Els materials ceràmics del segle v ANE recuperats eren realment extraordinaris, per la seva tipologia i qualitat. Es tracta d'elements poc habituals en contextos cronològics i territorials similars (Asensio *et al.* 2000), fet que ens indicaria la importància de l'assentament ja en els seus moments inicials. Durant el segle iv ANE sembla que es potenciaria l'activitat constructiva d'aquest indret, essent el "moment de màxim apogeu de l'assentament ibèric" (Adserias *et al.* 1993: 181), que continuaria amb la seva natural evolució durant el segle iii ANE, possiblement el moment més mal conegut per les afectacions posteriors, i del qual destaquen els materials, sobretot les àmfores procedents de l'àmbit púnic (ebussità i centre-mediterrani), així com diverses campanianes "antigues" (Asensio *et al.* 2000).

A Caputxins 23, també força alterats per l'activitat constructiva d'època romana, s'hi van localitzar nivells i estructures datables al segle iv ANE, amb una ocupació que segurament seguiria durant els segles iii i inicis del ii ANE, ja que els materials recuperats, amb forta presència de ceràmica púnica d'aquesta època i Campaniana A així semblaven indicar-ho; en aquest sentit cal assenyalar la presència de morters i ceràmica comuna procedent d'Eivissa, principalment àmfores, de l'òrbita púnica centre-mediterrània, vernissos negres púnics, ceràmiques del Taller de Roses i ceràmica Campaniana A, representada pels tipus Lamboglia 5, 23, 27, 28, 31, 33a i 36. A partir de mitjan segle ii ANE, sobretot durant la segona meitat del segle, es produiria una remodelació de l'espai, amb la construcció d'un carrer, que podríem associar al dinamisme que experimentaria la ciutat durant aquest període, esperonada per la presència romana.

A Caputxins 33-35-37, les restes conservades no es poden portar més enllà del segle iv ANE, si bé alguns dels materials recuperats apunten a una possible ocupació durant el v ANE. Les estructures exhumades es daten bàsicament durant el segle iii ANE, reaprofitant elements arquitectònics del segle anterior (Adserias *et al.* 1993: 194).

Al sector més oriental del carrer, la intervenció efectuada al número 5 (anterior número 16) els anys 1994-1995, no va permetre documentar l'existència de nivells d'ús d'època ibèrica (Gebellí 1999-2000), encara que es va localitzar un estrat associat a un mur de contenció, amb materials enquadrables en un context ampli, entre els quals n'hi havia d'origen ibèric, púnic i vernissos negres itàlics, si bé no sembla que poguéssim parlar d'una ocupació d'època ibèrica, bé perquè mai va existir o perquè la construcció del teatre romà va eliminar els possibles vestigis d'una habitació anterior. Tanmateix, la pròpia topografia d'aquesta zona ens fa descartar aquesta segona opció, de manera que ens trobaríem ja fora dels límits de l'*oppidum*.

Val a dir que en algunes de les intervencions efectuades al carrer Caputxins ha estat força difícil ajustar les cronologies, i s'ha donat per a alguns nivells i estructures associades una datació àmplia. Cal, doncs, especificar que hi ha fases que esdevenen amb seguretat anteriors al segle ii ANE, però difícilment podem adscriure-les a un segle concret. Així doncs, podrien ser de qualsevol moment entre el segle v ANE

(Adserias *et al.* 1993) i inici del ii ANE, moment en què la zona experimenta l'inici de tot un seguit de canvis urbanístics, que arriben al seu punt culminant durant la segona meitat del segle ii ANE, quan es documenta una total transformació de l'espai.

Seguint en direcció oest, un altre sector intervingut amb una presència important d'estructures protohistòriques el trobem en un solar delimitat pels actuals carrers Pere Martell, Mallorca, Eivissa i Jaume I. L'estudi del subsòl d'aquest espai es va iniciar l'any 1979 de mans de Francesc Tarrats i E. Terré, si bé fou a partir de l'any 1989 quan es van efectuar les excavacions arqueològiques que permetrien la identificació d'una considerable àrea habitacional ibèrica, amortitzada en bona part per estructures romanes posteriors. La intervenció arqueològica es va portar a terme entre els anys 1989 i 1990, dirigida per Ester Ramon i Maria Adserias, desenvolupant-se altres actuacions al solar entre els anys 1991 i 1993, dirigides per L. Burés i E. Ramon. L'excavació es va organitzar per sectors —1 a 5—, exhumant-se les restes d'edificacions ibèriques bastant ben conservades. La continuïtat constructiva d'aquesta àrea urbana i les peculiars característiques de la intervenció van fer especialment difícil la identificació de les restes protohistòriques, en algun cas reduïdes a estrats que es documentaven a partir dels materials que hi eren presents. Quant a les estructures arquitectòniques, es tractava bàsicament de murs que formaven recintes de planta rectangular, que en algun cas compartien

Figura 6. Estructures ibèriques recuperades a Caputxins 33, cales 7 i 11. Segle iii ANE (fotografies: Maria Teresa Miró).

parets mitgeres, com és habitual en l'urbanisme dels assentaments ibèrics, si bé durant la fase més antiga, datada al segle v ANE, l'hàbitat s'ha relacionat amb la presència de fons de cabana. S'ha d'especificar que alguns àmbits estaven retallats a la roca, com els disposats al nord del solar, i que un d'ells presenta unes petites escales d'accés perquè el seu interior es trobava a una cota inferior. En aquesta mateixa habitació s'hi va localitzar també una llar central i un petit forn. A la resta de l'espai intervingut els àmbits presentaven paviments de terra batuda, amb refeccions, i en alguns s'havia conservat la llar de foc. Al sector 1, per exemple, un dels recintes conservava una llar de considerables dimensions datada al segle iv ANE, que cobria un nivell anterior amb restes d'una llar més antiga. Alhora, l'espai estava associat a les restes d'almenys dos paviments, coberts per un estrat datat entre mitjan segle iii i inici del ii ANE (Adserias *et al.* 1993: 201).

En l'àmbit general, igual que al carrer Caputxins, es va documentar per a tot el sector un inici de l'activitat durant el segle v ANE, sense presència d'estructures murals però sí de forats de pal i retalls a la roca; una continuïtat al llarg del segle iv ANE, quan s'obliteraren els espais de la fase anterior. Aquest fou el moment més àlgid a nivell constructiu, i aquesta dinàmica es prolongà durant el segle iii ANE, que seria el més desconegut, i perdurà fins a la segona meitat del segle ii ANE, moment en què les estructures ibèriques serien amortitzades per altres de noves. S'inicia una activitat d'edificació diferent, amb ritus fundacionals (Adserias *et al.* 1993: 200), que es podria datar entorn de finals del segon terç del segle ii ANE (Díaz 2012: 152), per tant plenament integrada en les reformes romanes que es portarien a terme a la ciutat durant aquest període. Cal destacar que al Sector 3 d'aquestes intervencions aparegueren alguns materials ceràmics anteriors al segle v ANE, conservats en contextos estratigràfics posteriors, com ara un fragment informe d'àmfora de coll de figures negres, datable al segle vi ANE, així com un fragment d'àmfora fenícia o massaliota, plantejant-se la possibilitat d'una ocupació anterior a la construcció de l'*oppidum cesselà*, fet que també s'observa en altres intervencions fora dels llinars de l'assentament ibèric com és el cas de la parcel·la PP16 (Diloli 2001).

És interessant afegir que en altres actuacions efectuades al carrer Pere Martell, com és als números 35 i 39 (Cortés i Gabriel 1985; Adserias *et al.* 1985; Aquilué i Dupré 1986) o 28-32 no s'han localitzat restes anteriors al segle ii ANE. L'excavació del PERI 2,⁴ que afectava des del carrer Ramon y Cajal fins a la via del tren, i que comprenia part dels carrers Francesc Bastos, Eivissa i Pere Martell, entre d'altres, tampoc no va ser positiva quant a la localització de restes protohistòriques, únicament "alguns fragments ceràmics anteriors al segle iii aC formant part de nivells de cronologia posterior" (Adserias *et al.* 2000: 139).

4. El PERI 2 (Pla Especial de Reforma Interior) fou un pla de reforma urbanística que afectava una àmplia zona de Tarragona, situada entre els carrers Ramon y Cajal, Francesc Bastos, Eivissa, Jaume I, Reial i Pere Martell fins a la via fèrria, publicat al DOGC l'any 1989.

Ens trobaríem, doncs, amb una delimitació del poblat ibèric pel costat est que podria coincidir amb el carrer Pere Martell, fet que no ens ha d'estranyar si ens fixem en la topografia conservada abans dels treballs de creixement urbanístic que van afectar a partir de mitjan segle xx aquest espai ciutadà. Just en aquesta zona hi ha un dels darrers aterraments naturals que descendeixen vers les planes de l'esquerra del Francolí.

Seguint aquest carrer en direcció nord, més o menys a l'alçada del carrer Mallorca se situa el límit de les troballes protohistòriques localitzades en aquest espai. Les restes arqueològiques que han anat apareixent els darrers anys des del carrer Ramon y Cajal fins a Pere Martell, Jaume I, Alguer i Prat de la Riba estan associades sobretot a elements funeraris romans, sense pràcticament referències a l'existència de nivells o materials d'època ibèrica (Sánchez Real 1971-1972). És curiós que fins i tot les dades corresponents a la construcció de la plaça de braus no fan cap referència a nivells preromans, malgrat que és un espai situat al sud del carrer Mallorca (antic carrer Liberación). Concretament, a la intervenció efectuada al carrer Mallorca, 25-31, si bé la construcció d'un gran dipòsit de gas havia eliminat pràcticament tot rastre de restes antigues, al sud del solar es van poder localitzar unes estructures en forma de T que podrien correspondre a un edifici que fou datat al segle ii ANE (Macías *et al.* 2007, capítol 4, fitxa 565). Al carrer Alguer, 9, una intervenció arqueològica efectuada entre l'any 1994 i l'inici de 1995 va facilitar la documentació d'un estrat que es podria datar a partir del segle ii ANE, si bé entre les restes sembla que hi havia materials que podrien portar-se al iii ANE, encara que s'especificava que no hi havia evidències segures d'una ocupació durant aquesta època (Puche 1994-1995). A Jaume I, 11, els nivells disposats directament sobre el terreny natural indicaven una ocupació tardorepublicana, amb una datació que no es podia portar més enllà del 150 ANE (García *et al.* 1999). Com es veu, en cap cas no apareixen nivells més antics al segle ii ANE, moment de l'ocupació romano-republicana d'aquest sector de la ciutat. Amb aquestes dades el carrer Mallorca es presentaria com el límit septentrional de l'*oppidum cesselà*.

En direcció a l'est, passada la plaça de Ponent, al carrer Gasòmetre, les intervencions realitzades des dels anys setanta no han proporcionat dades que es puguin fer correspondre amb una ocupació ibèrica plena. Entre els números 16 i 34 les troballes efectuades a finals del segle xix (Hernández Sanahuja 1865; Hernández i Torres 1867; Hernández i Morera 1892) mostren restes sobretot d'època romana. Als solars número 32 i 36, l'empresa Còdex va portar a terme unes intervencions durant els anys noranta, que van permetre localitzar uns nivells datats, al solar 32, durant la primera meitat del segle ii ANE (Macías 2000), si bé va aparèixer un fragment de ceràmica àtica, mentre que a Gasòmetre 36 no anaven més enllà de la segona meitat del ii ANE (Díaz i Macías 2000). Tampoc a Gasòmetre 34, en els treballs efectuats per l'empresa Némesis SCCL l'any 1999 no van aparèixer materials anterior al segle i ANE.

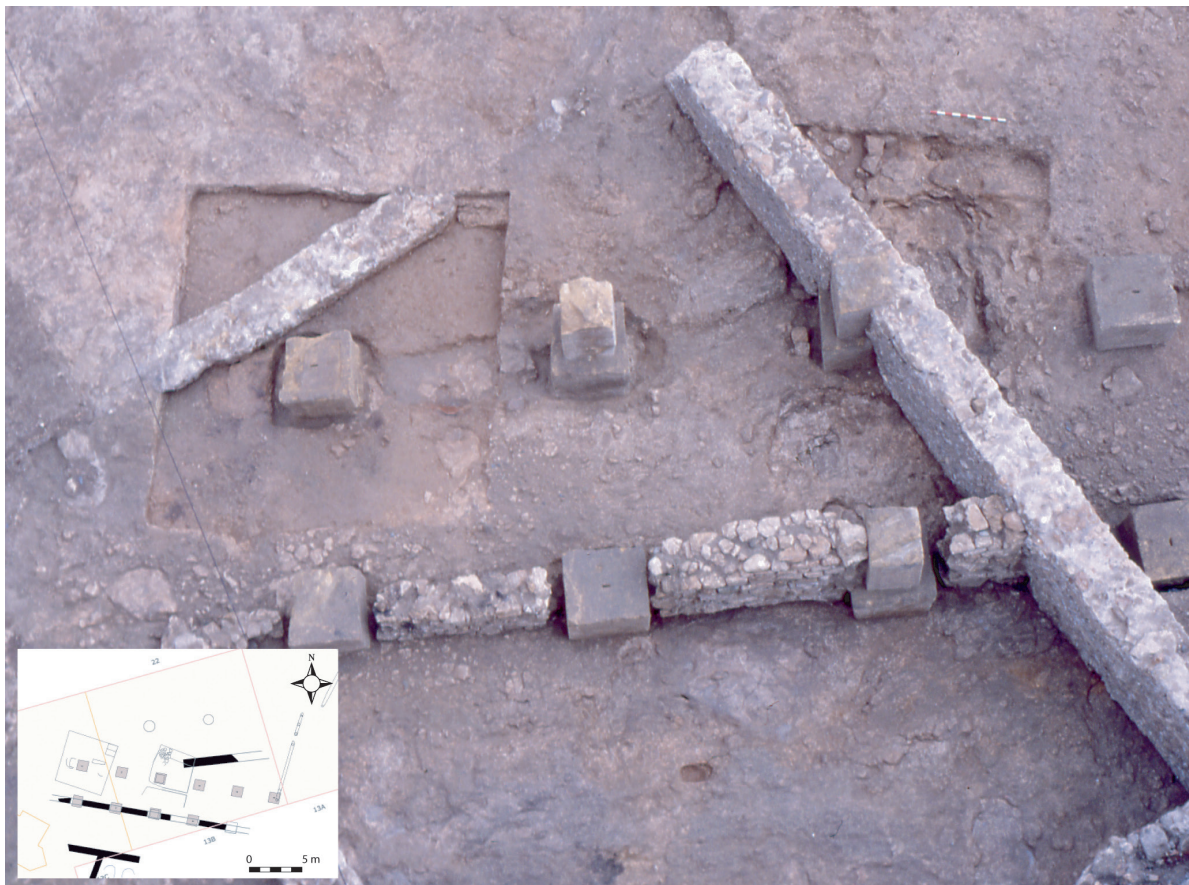

Figura 7. Intervenció arqueològica efectuada al sector 1 de Pere Martell, on es pot apreciar una habitació ibèrica amb la llar de foc. Segle IV ANE (fotografia: M. Adserias i E. Ramon; planta: Adserias *et al.* 1993: 201).

Figura 8. Vista de la intervenció al carrer Pere Martell, fase IV, on s'observen les empremtes en negatiu, excavades a la roca, dels recintes d'època ibèrica (final del segle V – inici del IV ANE). Es pot apreciar també en un d'ells una petita escala per accedir-hi (fotografia: E. Ramon; planta: a partir de Macías *et al.* 2007).

Figura 9. Fotografia on es pot apreciar el desnivell existent entre l'àrea on se situaria l'*oppidum* ibèric, a tocar de la plaça de braus, amb l'aterrament entre la zona del carrer Pere Martell i la plana al·luvial que hi havia als seus peus, que es correspondria amb la riba esquerra del riu Francolí, situat tot just darrere de l'edifici de la Tabacalera. Ajuntament de Tarragona. Centre d'Imatges de Tarragona.

Amb aquesta informació la proposta que fem deixaria fora del nucli ibèric l'espai del carrer Gasòmetre.

A tocar d'aquest, les intervencions més properes que coneixem són les efectuades al carrer Lleida 29 / Prat de la Riba 1 i carrer Lleida 27. En el primer cas, es van efectuar uns sondejos l'any 2001 en què es recuperaren alguns materials protohistòrics —entre els quals ceràmica ibèrica, púnica i campaniana— amb una datació que no es podia portar més enllà del segle II ANE. Al solar del carrer Lleida número 27, en una excavació efectuada a l'inici dels anys noranta, es va identificar una ocupació que abastava des de final del segle III ANE fins al segle III DNE. Els nivells més antics, amb una cronologia III-II ANE, no estaven associats a cap estructura, les restes murals més antigues eren del segle II ANE, i entre aquestes, les més importants de final del II ANE (Güell *et al.* 1994). Seguint pel mateix carrer Lleida, més al nord, Serra Vilaró, en els seus treballs a l'entorn del fòrum local, distingia, com ja hem indicat, l'existència de “4 capas” o estrats d'ocupació, dels quals els dos inferiors serien clarament ibèrics, i almenys un d'ells s'associaria a la presència d'estructures (Serra Vilaró 1932), si bé els materials descrits (vegeu *supra*) s'emmarquen perfectament dins del segle II ANE o, en tot cas, molt al final del segle III ANE. En definitiva, sembla que tota aquesta zona hauria estat ocupada durant el segle II ANE, moment en què s'hi efectuarien importants reformes urbanístiques, que podríem associar a un

augment poblacional provocat per l'arribada de tropes romanes i noves gents relacionades amb el procés de conquesta del nord-est peninsular. Amb les dades actuals, considerem que aquest espai quedaria fora de l'estricta població ibèrica. Els materials anteriors al segle II ANE, que n'hi ha, no es troben associats a cap estructura, de manera que podrien ser residuals. Tanmateix, tampoc no es pot descartar radicalment dins la pròpia evolució de l'ocupació d'aquesta zona, l'existència d'una ampliació de l'espai habitacional protohistòric fora dels límits de l'*oppidum* ibèric, si bé no hi ha cap dada fefaent en aquest sentit.

D'aquesta manera, el límit nord-est s'hauria de perfilar mitjançant una línia imaginària entre la plaça de Ponent i, aproximadament, l'encreuament entre els carrers Caputxins i Soler, on enllaçaria amb Zamenhof, tancant el poblat.

A l'interior de l'espai ibèric, cal esmentar les intervencions efectuades al carrer Sevilla 1, al carrer Sevilla 12-14-16 i al passatge Fornes (números 2-4-6-8). Si bé en el primer dels casos els sondejos efectuats no van localitzar estructures ni cap nivell exclusivament protohistòric, les intervencions portades a terme per l'empresa Códex en els altres solars van permetre la localització d'un conjunt de sitges preromanes, sense que aparegués cap evidència d'altres restes constructives relacionables amb l'*oppidum* tarragoní. La seva datació s'ha proposat entre final del segle III i darrer terç del segle II ANE, amb presència de materials de finals

del III ANE, però sobretot de la primera meitat del II ANE, és a dir, en un moment d'ocupació dissociat de la fase ibèrica (Díaz *et al.* 2005: 55). De fet, s'ha plantejat la hipòtesi que aquesta àrea d'emmagatzematge estigués situada fora del poblat ibèric, i que fos conseqüència de les necessitats produïdes per l'augment poblacional ocasionat per l'arribada dels romans a partir de l'inici del segle II ANE (Díaz *et al.* 2005: 77). Si més no, topogràficament és complicat excloure aquest espai de l'àrea ibèrica, i més aviat pensem que les sitges es trobarien a l'interior del poblat, en relació amb la necessitat d'emmagatzematge de cereals fruit d'una demanda en augment, civil i militar, produïda per l'arribada d'efectius procedents de la península Itàlica a final del segle III i durant tot el segle II ANE. El seu funcionament perdurà fins que les reformes constructives romanes foren efectives, és a dir, fins al tercer terç del segle II ANE.

De fet, la presència de sitges en aquesta zona no és estranya: dins del que podríem considerar l'àrea ibèrica es van localitzar tres sitges al solar número 24 del carrer Caputxins, durant l'excavació efectuada per P. M. Berges l'any 1978 (Miró i Dupré 1985-1986: 67); també en un solar no determinat situat entre els carrers Zamenhof i Caputxins, el Seminari d'Arqueologia de la Delegació Universitària de Tarragona va fer una excavació l'any 1978 en què localitzà "una sitja reomplerta de diversos materials romans" que "forní també un fragment de ceràmica àtica de figures negres" (Cortés i Gabriel 1985: 59). La publicació d'aquests treballs parla únicament, però, de l'excavació d'una cisterna d'època romana, sense cap esment a la presència de materials protohistòrics (Fullola i Cortés 1977-1978).

Fora de l'*oppidum*, a l'àrea del fòrum de la colònia, Serra Vilaró esmenta la descoberta de diverses sitges, concretament 21, de les quals 9 contenen sobretot materials ibèrics, entre els que cal destacar els càlats, conjuntament amb ceràmica a mà, hel·lenística i campaniana (Serra Vilaró 1932: 32-36). Altres sitges amb restes ibèriques es localitzaren al carrer Cardenal Cervantes (Hernández i Morera 1892), al carrer Fortuny 25, on se'n van descobrir dues, una de les quals amb abundant ceràmica ibèrica (Sánchez Real 1957), o a la intervenció efectuada a Jaume I, 18 (Díaz 2008). Així mateix, es constata la presència de sitges anteriors al canvi d'era en espais més allunyats, com poden ser les localitzades per Serra Vilaró a la zona nord de la necròpolis paleocristiana, amb una cronologia no anterior al segle II ANE (Del Amo 1979: 25) i més possiblement de l'I ANE (Del Amo 1979: 36, 41, 253) o les del carrer Sant Francesc, 10 (Hernández Sanahuja 1865).

Amb les dades presentades fins al moment actual, hem pogut anar delimitant el poblat ibèric pels costats nord, est i oest. L'extrem meridional vindria acotat per la pròpia topografia del terreny, amb un abrupte desnivell que s'erigiria sobre la línia de costa, a l'alçada del carrer Zamenhof, mentre que a la part sud-occidental el llinard es fa més difícil de distingir. Tanmateix, les intervencions arqueològiques efectuades al carrer Jaume I, 18 i a la U. A. 15, poden servir per avançar en aquesta qüestió.

Al solar número 18 del carrer Jaume I, sobre el glacis occidental del turó on se situa el poblat ibèric, durant uns treballs efectuats l'any 2005 dirigits per M. Díaz, es van localitzar diverses estructures ibèriques. Es va definir un urbanisme en terrasses, amb presència de diversos murs, un pou, una sitja i un canal que desviava les aigües d'un barranc que travessava l'espai. Això indica una urbanització d'aquesta àrea durant l'època ibèrica, seqüència arqueològica dataada a partir de la segona meitat del segle IV ANE, si bé hi havia restes estructurals i estratigràfiques més antigues, relacionades amb uns abocaments de terra destinats a regularitzar el terreny per fer-lo habitable (Díaz 2008: 174). Entre els materials recuperats s'inclouïa un important conjunt amfòric en el qual destacaven recipients de procedència púnica centre-mediterrània, del Cercle de l'Estret o ebusitans, així com àmfores massaliotes i greco-itàliques, conjuntament amb diversos fragments de vaixel·la àtica del segle IV ANE, tot acompanyat per altres importacions de cronologia anterior, del segle VI i del V ANE (Díaz 2008). Sembla que durant el tercer quart del segle II ANE l'espai patiria una important transformació, amb rebliment de les estructures ibèriques, que serien substituïdes per altres de noves (Díaz 2008: 177; Díaz 2012: 125), seguint una dinàmica constructiva completament diferent.

En altres intervencions efectuades al mateix carrer, en un sector més meridional (números 38, 41, 43, 47 i 49), no va aparèixer cap indicatiu de l'existència de restes ibèriques, és més, en alguns punts es va comprovar com per sobre dels nivells de paleoplatja els únics materials presents eren d'època romana. Les intervencions associades al PERI 2 van localitzar nivells de sorres amb materials d'època tardorepublicana més o menys a l'alçada del carrer Felip Pedrell, fet que podria suggerir la presència de la línia de costa en aquest punt a finals del darrer mil·lenni ANE (Adserias *et al.* 2000: 139). Al número 16 del mateix carrer tampoc no es van recuperar restes in situ d'època ibèrica o romana, possiblement a causa de la construcció en aquest punt d'un baluard del sistema defensiu de la ciutat en època moderna, que els hauria eliminat, si bé es va constatar la presència descontextualitzada de materials que podrien datar-se, en el seu inici sobre el segle II ANE, si no abans.

Amb aquestes dades podríem establir un límit meridional per al poblat ibèric just a l'alçada dels números 18-20 de Jaume I, avançant en paral·lel al carrer Eivissa fins arribar al desnivell topogràfic dominat pel carrer Zamenhof.

En el cas de la U. A. 15, les úniques dades d'època preromana existents en aquest sector eren la referència a uns nivells del segle II ANE localitzats per sota d'una torre alt imperial identificada al carrer Vapor (Aquilué i Dupré 1986), si bé en els treballs no s'havia arribat a la roca. Aquesta nova intervenció arqueològica, dirigida per David Bea, va permetre localitzar un gran complex portuari romà, molt ben conservat, format per diversos *horrea* d'emmagatzematge datables a partir del canvi d'era i determinar també alguns nivells i estructures d'època augusta (Bea 2006). Per sota d'aquests es conservaven algunes estructures republicanes, com ara una claveguera en ús durant

els segles II i I ANE, que demostrava l'existència d'un entramat urbà anterior a les reformes del canvi d'era.

El fet més interessant fou, però, la localització d'estructures d'època ibèrica en un punt allunyat i a una cota força més baixa d'on s'havia situat el nucli preromà tarragoní. La troballa va permetre definir l'existència d'un veritable barri de cases associades a l'antiga platja existent a la zona. Es tractava de diversos àmbits de planta quadrangular / rectangular, construïts mitjançant un sòcol de pedres lligades amb fang, seguint les habituals tècniques arquitectòniques ibèriques. Aquests recintes estaven distribuïts en grups, a diferent cota. Al nord, a més alçada, es trobaven més arrasats, però eren distingibles almenys dues habitacions, mentre que al sud, al punt més ben conservat, es van documentar com a mínim tres estances distribuïdes en bateria en direcció a l'antiga línia de costa. Entre els dos grups hi havia un potent mur mitger que alhora servia per salvar el desnivell, en forma de terrassa. Per sobre d'aquests recintes, però a tocar, es va descobrir una pedrera coberta per un nivell on es van localitzar exclusivament ceràmiques protohistòriques, entre les quals destacaven diversos fragments de ceràmica de vernís negre, així com produccions púniques que podien remuntar-se, com a mínim, al segle V ANE si no abans, com ho denota la presència d'àmfora fenícia T.10.1.2.1. Si més no, els materials associats a les estructures no sobrepassaven en antiguitat els darrers anys del segle IV ANE, enquadrats sobretot durant el segle III, i destacaven les àmfores de l'òrbita púnica com els materials més antics. Entre la ceràmica ibèrica, la presència de càlats i altres peces tardanes decorades, així com l'alta quantitat de ceràmica grisa de la costa catalana, donaven una datació d'abandonament del segle II ANE, possiblement durant l'últim terç del segle.⁵

5. Hem d'indicar que en una publicació apareguda el 2012 (Mar *et al.*) es posa en dubte l'adscripció ibèrica de les restes recuperades a la U. A. 15, obviant-se completament les de Jaume I, 18. Els autors, a la pàgina 43, indiquen que "Las excavaciones arqueológicas de urgencia realizadas en los últimos años en la Parte Baja de Tarragona han descubierto, al pie de los primeros acantilados que definen la terraza inferior de la Ciudad, niveles arqueológicos de cronología romano republicana que contienen materiales cerámicos mucho más antiguos. El fenómeno ha sido documentado en diferentes puntos de esta parte de la ciudad situada prácticamente a nivel de mar. Se trata de fragmentos cerámicos descontextualizados, que podrían configurar las primeras fases de ocupación estable de la colina. Sin embargo, carecen todavía de una publicación exhaustiva" (?). Al·legant "algunos problemas interpretativos insalvables" consideren, referint-se a les estructures de la U. A. 15, que "En realidad, no se trata de muros sino de un lecho de piedras mezcladas con arcilla sin ningún tipo de estructura. Constituye el último resto de una cimentación vertida «a sacco» como relleno de una trinchera de cimentación. Por ello, desde el punto de vista constructivo, hay que asociarlas con los estratos que formaban el suelo desde el que se excavaron dichas trincheras de cimentación" (Mar *et al.* 2012: 43). Avancen també que "En cualquier caso, dada la posición topográfica de esta excavación, no podemos descartar que los materiales puedan proceder de un proceso de desplazamiento al caer desde lo alto de la primera terraza" (Mar *et al.* 2012: 43), i ho culminen amb "En cualquier caso, dada la fragilidad de las evidencias disponibles hoy día, no podemos asegurar que dicho poblamiento se extendiese hasta la antigua línea de costa" (Mar *et al.* 2012: 43). Pensem que les dades exposades sobre la U. A. 15, publicades per D. Bea el 2006, així com la informació aportada sobre la intervenció

Fora d'aquest espai, però situat a molt poca distància en direcció al mar, s'ha de destacar la descoberta al mateix solar i dins d'aquesta intervenció d'un potent mur d'aparell pseudomegalític (blocs de fetge de gat), de grans dimensions, que aparentment sembla presentar funcionalitats defensives o de contenció. Cal datar-lo en època republicana (possiblement al final del segle II ANE), i és molt semblant en estructura a la fonamentació megalítica de la muralla de Tarragona, encara que bastit amb blocs més petits. De fet, la construcció d'aquest parament posa fi a l'ús de les estructures preromanes localitzades en aquest sector.

La troballa de nombrosos hams de pescador i claus de calafat de vaixells, fou determinant per a assignar a aquest espai una funcionalitat relacionada amb l'explotació dels recursos marítims. En aquest aspecte és significativa la citació de Titus Livi esmentant els pescadors tarragonins que col·laboren amb Escipió durant el setge de *Carthago Nova* (Liv. XXVI, 45, 7).⁶

Les intervencions a la U. A. 15 i a Jaume I, 18, ens evidencien, doncs, l'existència d'una àrea de caire portuari associat al fins ara conegut *oppidum* de *Tarrakon-Kese*, que estaria en funcionament almenys des de la segona meitat del segle IV ANE, sense descartar la seva existència en un moment anterior, com ho indiquen els materials que s'hi han localitzat. En el cas de Jaume I, 18 ens podríem trobar amb l'extrem més meridional del poblat ibèric, mentre que la U. A. 15, situada als peus del turó on s'ubica l'assentament indígena, a resguard de corrents i dels vents del nord per la mateixa orografia del terreny i amb un abastiment d'aigua potable abundós, tant del subsòl com de superfície, es convertia en un punt immillorable per tal d'ubicar-hi un espai funcional destinat al comerç i a l'explotació dels recursos marins.

Cal dir que aquestes no són les úniques intervencions arqueològiques que han aportat dades sobre l'ocupació en època protohistòrica de la ciutat de Tarragona. En un punt més allunyat, al solar del PP16 (Peri Plana 16), una excavació arqueològica efectuada entre els anys 1998-1999 va permetre la localització d'un tram viari del segle II DNE amb uns nivells de reompliment que presentaven una gran quantitat de materials ceràmics protohistòrics (Diloli 2001). En aquest sentit, descartem la ubicació al lloc de qualsevol tipus d'hàbitat ibèric o anterior, però cal relacionar aquest fet amb l'aportació de terres des d'una zona no gaire llunyana, d'on s'hauria extret la terra per condicionar la via, entre la qual es va documentar la presència de materials datats entre el segle VII ANE i el canvi d'era; la ceràmica ibèrica és la més ben representada del conjunt. Les evidències més antigues són dues vores d'àmfora fenícia del Cercle de l'Estret corresponents a la forma Ramon T.10.1.2.1/Vuillemot R-1, del segle VII ANE, i un fragment de vora del tipus Ramon T.11.3.1.2, producció coneguda amb el nom

a Jaume I, 18, publicada per M. Díaz el 2008, són més que suficients per confirmar l'existència d'una ocupació d'època ibèrica en aquest sector, ben datada i interpretada pels directors d'ambdues intervencions, que de ben segur saben distingir l'existència de restes producte de processos postdeposicionals.

6. Agraïm a David Bea i a Albert Vilaseca la informació proporcionada sobre la intervenció arqueològica a la U. A. 15.

Figura 10. Estructures ibèriques de la U. A. 15.

d'àmfora de *Tagomago*, amb una datació que oscil·la entre final del segle VI i el segle V ANE. Així mateix, cal destacar la localització d'un fragment de vora d'una àmfora púnica-ebussitana del tipus Ramon T.10.1.2.1 (antiga PE-10) datable al segle VI ANE. La presència d'àmfores púniques, ebussitanes i grecoitàliques al conjunt és també constant, així com de vernissos negres àtics amb cronologies emmarcables dins del segle IV ANE. El gruix més important és, però, el de les ceràmiques campanianes, de tipus A i B.

Figura 11. Estructura de tipus defensiu localitzada a la U. A. 15.

Al turó que corona la ciutat de Tarragona, en un punt força allunyat de l'*oppidum* ibèric, també s'han localitzat materials ibèrics o forans i s'han definit uns nivells d'ocupació amb una datació que sol iniciar-se a la darrerria del segle III / inici del II ANE. Cal recordar els treballs efectuats a la Torre del Cabíscol per T. Hauschild, l'anomenat "Tall Sánchez Real" a la muralla de Tarragona, la intervenció l'any 1989 del TED'A també en un tram de muralla al carrer de Sant Ermenegild, l'excavació al carrer Sant Llorenç (números 20-22), dirigida per Xavier Aquilué (1984, 1986) i finalitzada pel TED'A (1987), on es va recuperar un conjunt ceràmic associat als nivells de regularització del terreny, datat durant el segle II ANE, la intervenció a l'antic convent dels Descalços, efectuada l'any 2002, dirigida per Roc Arola i Neus Gasull, on es van identificar una sèrie d'unitats estratigràfiques sense estructures associades, que ocupaven retalls del substrat geològic i que s'emmarcaven cronològicament entre la darrerria del segle III i la primera meitat del segle II ANE, o l'excavació realitzada l'any 2007, a la Casa de l'Ardiaca Major, al Pla de la Seu, on es van localitzar restes de ceràmica ibèrica i itàlica sota nivells altimperials romans, reomplint escaletes del subsòl.

Aquestes serien, per tant, les evidències més antigues d'ocupació a la part alta del turó, dins del recinte romà emmurallat superior. Per la seva cronologia i per la cota en què apareixen, s'haurien de relacionar amb el *praesidium* o amb algun tipus de construcció romana republicana desapareguda, associada als moments en què Gneu Corneli Escipió va elegir aquest lloc perquè hi passessin l'hivern les tropes que havien d'enfrontar-se als exèrcits cartaginesos durant la Segona Guerra Púnica.

Conclusions. Límits del poblat i seqüència cronològica

Les pàgines anteriors han servit per fer un repàs a l'evolució de l'ocupació protohistòrica de l'actual solar tarragoní, les propostes d'ubicació del poblat ibèric i les apreciacions cronològiques sobre la seva evolució.

Hem vist com malgrat la general acceptació de l'existència d'un assentament protohistòric a la ciutat des de ben antic, la seva situació, extensió i datació no es van començar a concretar fins als anys vuitanta, i que es produí un gran avanç a partir de la publicació dels resultats de les excavacions arqueològiques efectuades a l'entorn dels carrers Jaume I, Pere Martell, Mallorca i Eivissa (Adserias *et al.* 1993). Si bé els darrers anys la recerca no s'ha aturat, tampoc no s'ha fet una especial incidència en l'espai on es conserven encara restes ibèriques, exceptuant alguns punts molt concrets, com és el cas de Jaume I, 18 o de la U. A. 15, de manera que els estudis han repetit allò que amb més o menys concreció ja sabíem, especulant sobre la grandària del poblat o la seva importància dins del territori *cessetà*.

En aquest sentit, la proposta més acceptada sobre la superfície del poblat li conferia 9 ha, extensió únicament equiparable a la dels principals centres ibèrics del nord-est peninsular, que el caracteritzen com la "capital" dels *cessetans*. Ateses les dimensions de

la ciutat, fins i tot alguns investigadors havien valorat la possibilitat de l'existència de dos o més assentaments simultanis, situats a molt poca distància uns dels altres. Aquest fet, poc probable d'altra banda, podria tenir a veure amb el fet que pràcticament entre l'àrea de Pere Martell / Jaume I i la zona de Caputxins les intervencions que s'han portat a terme no han proporcionat dades sobre època ibèrica plena. Si més no, hem d'apuntar que en darrer terme l'única recerca arqueològica important efectuada en aquest espai ha estat la relacionada amb la construcció de la plaça de bous, durant el darrer quart del segle XIX, les dades de la qual hem d'analitzar amb cura.

En tot cas, aquesta valoració de superfície s'ha fet habitualment de manera molt genèrica, sense tenir en compte l'evolució del poblat, associant la seva mida a una cronologia general d'època ibèrica sense límits temporals definits, de forma que és així que l'*oppidum* tarragoní, en funcionament entre els segles V i II ANE, hauria estat el més gran dels cerssetans, amb unes dimensions de 9 ha des dels seus inicis. Amb les dades actuals sabem que aquest no és el cas. Cal recordar que pel que fa al segle V ANE, si bé hi ha indicis materials —ceràmiques— en punts tan distants com són Pere Martell o Caputxins, entre els quals hi ha 350 metres de distància en línia recta, les úniques estructures que s'han localitzat són forats de pal i poca cosa més, elements de difícil interpretació arquitectònica però que en cap cas no ens porten a un assentament principal i menys encara de 9 ha. És cert que les reestructuracions posteriors podrien haver destruït els vestigis més antics, però és simptomàtic que aquests no apareixen pràcticament enlloc dels solars excavats.

El panorama del segle IV ANE és, certament, diferent. Els treballs efectuats a la ciutat ens mostren per aquest període l'existència d'un nucli dotat d'un urbanisme ben planificat, que abasta un espai que s'estén entre, a l'oest, l'actual carrer de Pere Martell; al nord, els carrers Mallorca i final de Gasòmetre; al sud, des de Pere Martell / Eivissa en direcció al carrer Dr. Zamenhof, mentre que a l'est el llinar passaria per una hipotètica línia imaginària de difícil definició, que des del carrer Mallorca travessaria fins a l'encreuament entre Caputxins i Soler, seguint aproximadament la direcció del carrer Prat de la Ribera. Aquest seria possiblement l'abast superficial més gran de l'assentament, que es mantindria, amb les reestructuracions pertinents, fins a la segona meitat del segle II ANE, moment en què les transformacions associades al creixement de la ciutat romana l'acabarien anul·lant i absorbint. En tot cas, la superfície de l'*oppidum* tarragoní s'ha d'acotar en no més de 6 ha, considerant els límits més generosos, fet que si bé ens continua donant un espai d'ocupació força gran, no està tan llunyà de les 4,5 ha del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre), o de les apreciades per a altres assentaments del mateix territori com poden ser Olèrdola, les Masies de Sant Miquel (Banyeres de Penedès) o el Vilar de Valls. Tanmateix, aquestes són les dimensions que adquirirà en el moment del seu màxim desenvolupament, o el que podem associar a l'existència d'unes restes arquitectòniques que es documenten a partir del segle IV ANE.

Un altre punt d'inflexió es dona al segle II ANE. Si bé durant la segona meitat d'aquest segle sabem del cert que el poblat ibèric desapareix com a tal, durant la primera meitat l'arqueologia no mostra que es produeixin canvis importants, fet que ens indica la seva pervivència. És més, si ens fixem en la datació d'algunes fases de les intervencions efectuades en carrers associats o propers al nucli ibèric, cas de Pere Martell, Mallorca, Eivissa, Jaume I, etc., sembla que durant aquest període, a la perifèria de l'*oppidum* es produeix un auge constructiu important, segurament associat al funcionament de Tàrraco com a port d'arribada dels efectius romans destinats a la conquesta peninsular. Si més no, tal com hem indicat, aquest és també el moment en què s'iniciaria la decadència del poblat ibèric, que a poc a poc aniria integrant-se a la nova ciutat romana.

La interpretació de l'urbanisme de l'època ibèrica és una altra qüestió important, encara que de molt difícil solució, amb les dades de què disposem actualment. Si bé s'han proposat algunes possibilitats (Adserias *et al.* 1993; Mar *et al.* 2012: 46), l'estat de conservació de les estructures, la distància entre elles i la seva pròpia evolució dificulten en forta mesura l'anàlisi, encara que es pot esbossar l'existència d'un urbanisme típicament ibèric: recintes alineats, compartint parets mitgeres, separats per vies de pas. En tot cas, repassant la planimetria que tenim actualment, s'observen alguns indicis en l'orientació que coincidarien en direcció amb el desnivell del turó que descendeix suaument nord-est / sud-oest, vers la riba esquerra del Francolí.

Quant al tancament del poblat, l'existència de muralles o murs de delimitació és absolutament desconeguda i únicament a través de l'associació entre la superfície d'ocupació i el relleu antic, podem delinear alguna hipòtesi. En aquest sentit, pensem que un dels perímetres més protegits hauria de ser el que passa pel carrer Mallorca, ja que és la zona on la topografia és més suau. Fins i tot es podria plantejar la possibilitat que aquest punt es protegís mitjançant un fossat. A la part de Pere Martell, les fotografies anteriors a l'evolució urbanística que es va produir al segle XX, mostren, com hem indicat, l'existència d'un sistema de terrasses en alçada que separen l'àrea habitada en època ibèrica de la plana al·luvial inferior, i la combinació entre relleu i arquitectura és suficient per protegir el poblat per aquest punt. El mateix passa quan ens movem en direcció als carrers Eivissa i Zamenhof: l'existència del penya-segat que separa aquesta zona de la paleoplatja és la millor defensa de l'*oppidum*, que podria encara augmentar-se a través de la construcció d'una murada. A l'àrea de Soler / Gasòmetre la indefinició és total, però observant el relleu, hem de pensar, a l'igual que al carrer Mallorca, en l'existència d'un tancament mitjançant una muralla. Si bé s'ha arribat a proposar l'existència de determinades portes en aquest recinte (Mar *et al.* 2012: 46), amb la documentació existent, no ens atrevim a anar més enllà.

Veiem, doncs, com durant el segle IV ANE, l'assentament ibèric tarragoní adquiriria una primacia en grandària que li atorgaria de ben segur una singularitat que es podria traduir en una preeminència territorial

que va conservar ja durant tota la seva existència posterior. No descartem que en època més avançada, durant el segle III ANE, el poblat pogués haver sofert modificacions espacials, fins i tot ampliant la seva superfície fora dels límits estrictament concebuts, però no tenim suficients dades per confirmar-ho.

A partir de les dades exposades, proposem la següent seqüència d'ocupació:

Fase I

Ocupació anterior al segle V ANE. Si bé no s'han localitzat de moment ni estructures ni nivells arqueològics datables amb anterioritat al segle V ANE, cal tenir present l'aparició d'evidències ceràmiques de la primera edat del ferro en nivells ibèrics o romans de la ciutat, elements que poden arribar a mostrar, en el cas que futures intervencions ho confirmin, l'existència de fases d'ocupació anteriors a l'època ibèrica plena a la ciutat de Tarragona.

Fase II

Formació. Durant el segle V ANE apareixen les primeres restes estructurals conservades a la ciutat. És quan es daten algun forats de pal i els nivells més antics, almenys fins ara, en alguns sectors del carrer Caputxins i a Pere Martell.

Plenitud. Al segle IV ANE es produirà l'apogeu de l'assentament ibèric de Tarragona. La major part d'estructures ibèriques conegudes participen d'aquesta època. Cal destacar els recintes dels carrers Caputxins

i Pere Martell i l'habilitació de l'espai de Jaume I, 18. Si bé podria ser que les cases del barri de platja de la U. A. 15 es bastissin també a finals d'aquesta centúria, els materials estratificats apunten més cap al segle III ANE.

El segle III ANE, si bé és el període més desconegut, ha de ser també un dels més importants. Si observem el territori ibèric sud-català, en aquest moment hi ha una consolidació de les estructures de poder que es tradueix, molt possiblement, en l'aparició d'una plenitud política que comporta la formació d'unes estructures estatals que reestructuren i reordenen el territori. Aquests canvis polítics s'associen a un augment del comerç amb els pobles mediterranis. Si *Tarrakon-Kese* fou la principal ciutat dels *cessetans*, aquest hauria de ser el moment de la seva màxima puixança.

No disposem de dades per a confirmar si algunes de les estructures aparegudes al carrer Caputxins, 33, 35 i 37 són d'aquest moment o anteriors, encara que continuen en funcionament durant el segle III ANE. Dues estructures molt arrasades del Sector 1 de Pere Martell semblen poder datar-se en aquest segle. A Jaume I, 18, no hi ha dades sobre l'existència de murs concrets d'aquest període, però sembla que hi hauria una continuïtat d'ocupació, si bé les ceràmiques que daten aquest segle són sobretot de la segona meitat de la centúria (Díaz 2008: 187). Les cases de la platja (U. A. 15) semblen funcionar durant aquest període sense cap incidència destacable i els materials apareguts en aquesta zona indiquen que l'activitat econòmica generada en aquest espai

Figura 14. Reconstrucció topogràfica de l'espai on s'ubica la ciutat de Tarragona (segons Gabriel 2001). Sobre una fotografia aèria de Tarragona (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya) es pot veure la zona on se situa el poblat ibèric tarragoní, amb la posició de l'antiga línia de costa i la desembocadura natural del riu Francolí.

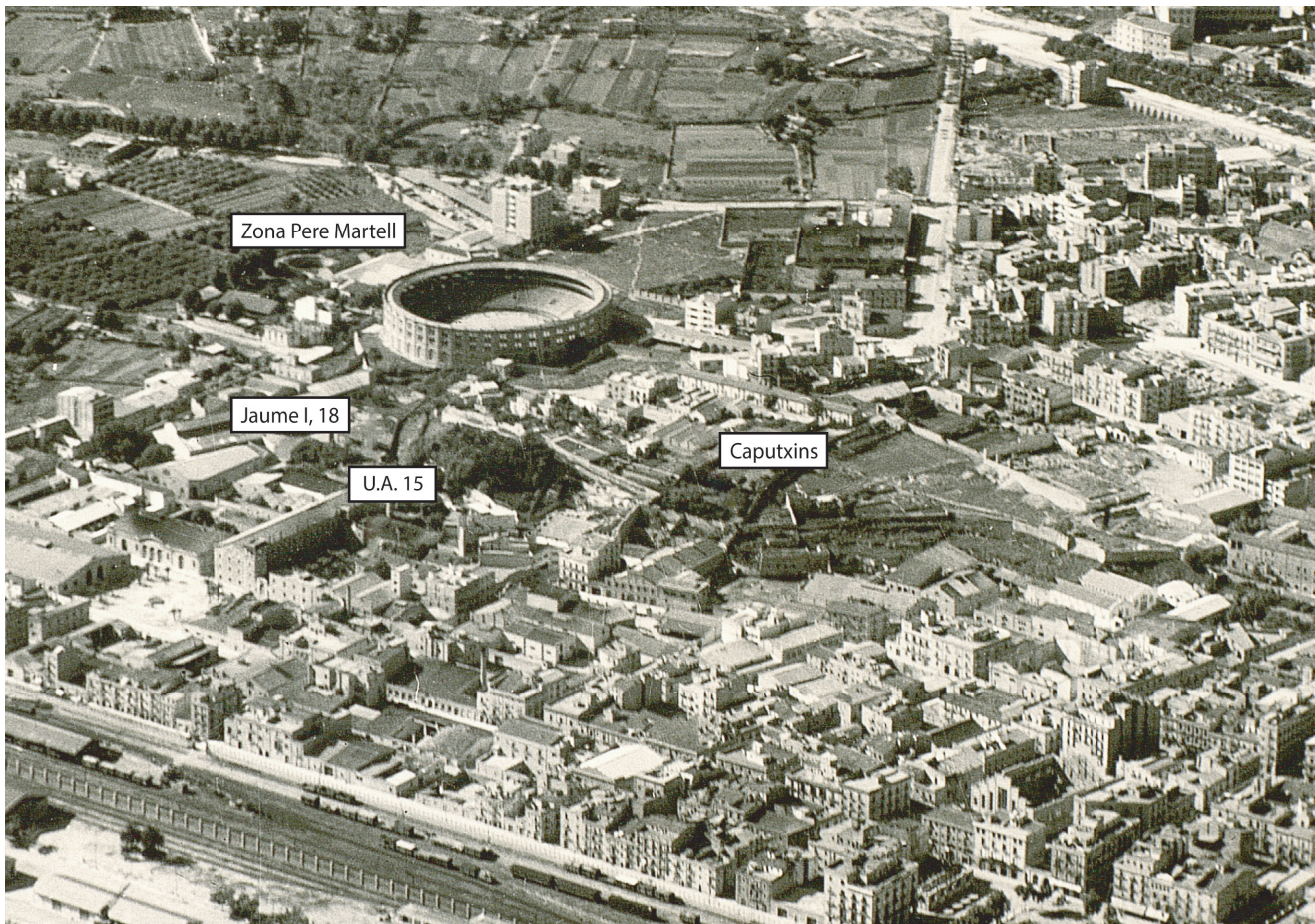

Figura 15. Fotografia on s'aprecia l'espai ocupat per l'assentament protohistòric tarragoní. Ajuntament de Tarragona. Centre d'Imatges de Tarragona.

portuari es produiria sense entrebancs. En algun cas s'ha proposat fins i tot, davant la falta de dades, un moment de decadència de l'assentament, fet improbable tenint en compte les troballes efectuades. Més aviat ens inclinem a pensar que l'activitat constructiva romana del segle següent va afectar fortament aquests darrers nivells ibèrics.

Entre els materials ceràmics que continuen arribant cal realçar les produccions de cuina cartaginesa, essencialment els *caccabai* i les *lopades*. El gust per aquestes formes ceràmiques és destacable, i en fases posteriors, de segle II i I ANE, es pot observar com es mantenen les formes cartagineses en produccions de cuina itàlica, abundants a Tàrraco, mostra evident dels processos de romanització.

Durant la primera meitat del segle II ANE, el poblat ibèric continuà la seva evolució, convivint, però, amb els primers processos de transformació urbanística promoguts per la presència romana a la ciutat. En sectors com Pere Martell, Caputxins, U. A. 15, Jaume I o fins i tot el carrer Lleida, és on s'observa aquest fet d'una manera més significativa. Alhora sembla que hi ha un increment urbanístic a la perifèria de l'*oppidum*.

Fase III

Desaparició. Durant la segona meitat del segle II ANE el creixement de la ciutat romana provocà el declivi de l'assentament ibèric, que acabà desapareixent durant el darrer terç del segle, plenament integrat en la nova urbs. A Pere Martell i Caputxins per sobre de les estructures ibèriques se'n construeixen noves de romanes, encara que es mantenen alguns aspectes culturalment ibèrics. El barri de platja de la U. A. 15 i les estructures ibèriques del solar número 18 de Jaume I es modifiquen o desapareixen en els darrers anys del segon terç d'aquest segle (cap al 135 ANE), moment que coincideix a la U. A. 15 amb la construcció d'un possible nou traçat d'un element defensiu o de tancament de tipus monumental, que passaria per sobre de les edificacions ibèriques. Aquest fet representa la consolidació del poder i de l'edificació romana a la ciutat de Tarragona. Durant aquesta fase, doncs, la ciutat ibèrica s'integraria materialment dins les noves formes urbanístiques sorgides de la presència romana. Les dades arqueològiques ens mostren una assimilació pacífica, sense violència, però de ben segur traumàtica, ja que les reformes foren molt importants, s'eliminà el nucli ibèric i s'integrà l'espai que aquest havia ocupat en la nova ciutat, que adquiriria en aquesta zona una nova fesomia.

Els nivells republicans del nucli antic, com ara els provinents de l'antic convent dels Descalços o de la Casa de l'Ardiaca, els hem de considerar de clara filiació romana, però anteriors a aquesta gran reforma que va significar la plena romanització de l'antiga *Tarrakon-Kese*, segurament associats a la primera presència romana al turó que corona la ciutat, on el 218 ANE es van assentar les tropes que s'havien d'enfrontar als exèrcits cartaginesos.

Jordi Diloli Fons

Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35, 43002, Tarragona
jordi.diloli@urv.cat

Rebut: 10-02-2015

Acceptat: 11-03-2015

Bibliografia

- ADSERIAS, M., ARBELOA, J. M. V., DUPRÉ, X., LEÓN, A. M., MASSÓ, J., PALANQUES, M. L., SOLÉ, X. (1985). Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984. *Tribuna d'Arqueologia*, 1984-1985: 35-42.
- ADSERIAS, M., BURÉS, L., MIRÓ, M. T., RAMON, E. (1993). L'assentament pre-romà de Tarragona. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3: 177-223.
- ADSERIAS, M., BURÉS, L., RAMON, E. (1995). Excavacions arqueològiques al carrer de Pere Martell de Tarragona. 1000 anys d'evolució urbana (del segle v aC al segle v dC). *Tribuna d'Arqueologia*, 1993-1994: 75-86.
- ADSERIAS, M., POCIÑA, C. A., REMOLÀ, J. A. (2000). L'hàbitat suburbà portuari de l'antiga Tàrraco. Excavacions al sector afectat pel PERI 2 (Jaume I-Tabacalera). RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *Tarraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica*, 3: 137-154.
- AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X. (1986). Reflexions entorn de Tarraco en època tardorepublicana. *Fòrum*, 1. Tarragona.
- AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J., RUIZ DE ARBULO, J. (1991). La cronologia de les muralles de Tarraco. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1: 272-298.
- ASENSIO, D., CIURANETA, M., MARTORELL, S., OTIÑA, P. (2000). L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació de Manuel Berges al carrer dels Caputxins l'any 1978. RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *Tarraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica*, 3: 71-81.
- ASENSIO, D., MORER, J., RIGO, A., SANMARTÍ, J. (2001). Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània ibèrica: noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VII-I a.C. A: MARTÍN, A., PLANA, R. (dirs.). *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental, Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret. Monografies d'Ullastret*, 2: 253-271.
- ASENSIO, D., OTIÑA, P. (2002). Àmfors d'importació i comerç en època ibèrica (segles V - I a.C.) a la zona del Camp de Tarragona. *Citerior*, 3: 93-128.
- BEA, D. (2006). El port romà de Tarraco, aportacions historiogràfiques i noves interpretacions: la intervenció arqueològica als solars de l'UA 15 de Tarragona (Tarragonès). *Tribuna d'Arqueologia*, 2004-2005: 215-244.
- BOSCH GIMPERA, P. (1925). Problemes d'història antiga i d'arqueologia tarragonines. *Bulletí Arqueològic*, 25-28: 125-130.
- BURJACHS, F., SCHULTE, L. (2003). El paisatge vegetal del Penedès entre la Prehistòria i el Món Antic. *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. El Vendrell*, 2001: 249-254.
- CORTÉS, R., GABRIEL, R. (1985). *Tarraco, recull de dades arqueològiques*. Tarragona.
- DASCA, A. (1993). Carrer dels Caputxins, 23, Tarragona. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989*. Generalitat de Catalunya: 247.

- DASCA, A. (1993). Carrer dels Caputxins, 16 (teatre romà), Tarragona. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989*. Generalitat de Catalunya: 248.
- DEL AMO, M. D. (1971-1972). La necròpolis de Pere Martell. *Butlletí Arqueològic, Època IV*, fasc. 113-120: 103-171.
- DEL AMO, M. D. (1979). *Estudio crítico de la necròpolis paleocristiana de Tarragona*. Vol. 1. Diputació de Tarragona. Tarragona.
- DÍAZ, M. (2008). Noves evidències de l'urbanisme romà i ibèric a l'àrea portuària de la ciutat: les intervencions al solar número 18 del carrer Jaume I de Tarragona. *Tribuna d'Arqueologia*, 2007: 169-194.
- DÍAZ, M. (2012). *Conjunts ceràmics dels segles II-I AC a Tarragona: producció, comerç i consum a la Tàrraco Republicana*. Tesi doctoral. <<http://hdl.handle.net/10803/101528>>.
- DÍAZ, M., MACÍAS, J. M. (2000). Excavacions arqueològiques en el carrer del Gasòmetre, núm. 36. A: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *Tarraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica*, 3: 107-110.
- DÍAZ, M., OTIÑA, P. (2003a). Valoración comercial de tarraco: importaciones cerámicas entre el siglo III a. C. y la dinastía julio-claudia. *Bolskan*, 20: 67-82.
- DÍAZ, M., OTIÑA, P. (2003b). Nuevas evidencias tardorepublicanas en Tarraco, el silo de la calle de la Unión núm. 14. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13: 289-314.
- DÍAZ, M., MACÍAS, J. M., TEIXELL, I. (2005). Intervencions al C/ Sevilla núms. 12-14. Noves dades per a l'evolució urbana del "Casc Antic" de Tàrraco. *Butlletí Arqueològic, Època V*, 27: 47-103.
- DILOLI, J. (2001). Un tram viari d'època romana a la vora del riu Francolí: l'excavació del solar PP-16 (Tarragona, Tarragonès). *Butlletí Arqueològic, Època V*, 23: 187-212.
- DILOLI, J. (2010). *Tarragona Protohistòrica*. A: SALA, R., DILOLI, J., MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J. *Història de Tarragona*. Pagès editors. Lleida: 109-204.
- DILOLI, J., BEA, D. (2005). El món ibèric a les comarques meridionals de Catalunya. Dins: *Món ibèric als Països Catalans. XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: 545-581.
- DUPRÉ, X. (1985). L'Arqueologia a Tarragona: context i problemàtica. *Cota Zero*, 1: 29-32.
- DURAN, E. (ed.) (1984). *Lluís Ponç d'Icart i el "Llibre de les grandeses de Tarragona"*. Curial. Edicions catalanes. Barcelona.
- FULLOLA, J. M., CORTÉS, R. (1977). Hallazgos en Tarragona. *Pyrenae*, 13-14: 333-343.
- GABRIEL, R. (2001). Aproximació a la topografia antiga de Tarragona. *Butlletí Arqueològic, Època V*, 23: 281-345.
- GARCÍA, M., DÍAZ, M., BENET, C. (1999). Memòria de la intervenció realitzada al carrer Jaume I, núm. 11 de Tarragona (Tarragonès). <http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/documents/documents2008/qmem2583_web.pdf.pdf>.
- GEBELLÍ, P. (1999-2000). Noves dades per a la datació del teatre romà de Tàrraco. La intervenció al carrer Caputxins núm. 5. *Butlletí Arqueològic, Època V*, 21-22: 127-153.
- GÜELL, M., DILOLI, J., PIÑOL, L. (1994). Noves aportacions al coneixement de la Tarraco tardo-republicana: el carrer de Lleida, 27. *Tribuna d'Arqueologia*, 1992-1993: 107-114.
- HAUSCHILD, T. (1983). *Arquitectura Romana de Tarragona*. Tarragona.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. (1865). *Excavaciones en Tarragona*. Tarragona.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. (1868). *Muros ciclópeos de Tarragona*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B., TORRES, J. M. DE (1867). *El indicador arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías*. Tarragona.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B., MORERA, E. (1892). *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por Emilio Morera Llauradó*. Tarragona.
- HÜBNER, E. (1893). *Monumenta Linguae Ibericae*. Reimer. Berlín.
- JUNYENT, E. (2003). L'albada de la civilització i els temps ilergets. A: JUNYENT, E., PÉREZ, A. *Història de Lleida. L'antiguitat, d'Iltirida a Ilerda*, volum 1. Pagès editors. Lleida.
- KEAY, S., CARRETER, J. M., MILLET, M. (1990). Ciutat i camp en el món rural: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis. *Tribuna d'Arqueologia*, 1989: 121-129.
- LAMBOGLIA, N. (1974). Il problema delle mura e delle origini di Tarragona. *Miscelanea Arqueologica*, 1 (Barcelona).
- MACÍAS, J. M. (2000). L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del Fòrum de la ciutat. RUIZ DE ARBULO, J. (ed.). *Tarraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica*, 3: 83-106.

- MACÍAS, J. M., FIZ, I., PIÑOL, L., MIRÓ, M. T., GUITART, J. (dirs.) (2007). *Planimetria Arqueològica de Tarraco*. *Atles d'Arqueologia Urbana de Catalunya*, 2; *Treballs d'Arqueologia Urbana*, 1; *Documenta*, 5. <<http://icac.cat/llobres/tarraco/>>.
- MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J. (2010). *Tarragona Romana. República i Alt Imperi (anys 218 aC – 265 dC)*. a: SALA, R., DILOLI, J., MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J. *Història de Tarragona*. Pagès editors. Lleida: 205-538.
- MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J., VIVÓ, D., BELTRÁN CABALLERO, J., A. (2012). Tarraco. Arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana. *Documents d'Arqueologia Clàssica*, 5 (Tarragona).
- MIRÓ, M. T. (1988). Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona). *Butlletí Arqueològic, Època V*, 6-7: 3-9.
- MIRÓ, M. T. (1993). C. Dels Caputxins, 33-37, Tarragona. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989*. Generalitat de Catalunya: 245.
- MIRÓ, M. T. (1993). Carrer dels Caputxins, 24, Tarragona. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989*. Generalitat de Catalunya: 246.
- MIRÓ, M. T. (1998). El nucli ibèric de Tarraco: des dels seus inicis a la integració dins la ciutat romana. A: *Primeres Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*. Granollers: 373-380.
- MIRÓ, M. T., DUPRÉ, X. (1985-1986). Memòria de les excavacions realitzades al carrer dels Caputxins número 24 de Tarragona (Tarragonès). 1985-1986. <file:///C:/Users/40923747-P/Desktop/qmem656_web.pdf>.
- OTIÑA, P., RUIZ DE ARBULO, J. (2000). De Cesse a Tarraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibèrica y el proceso de romanización. *Empúries*, 52: 107-136.
- PANOSA, M. I. (2009): *De Kese a Tarraco*. Arola Editors. Tarragona.
- PUCHE, J. M. (1994-1995). Memòria de l'excavació arqueològica al carrer Alguer 9 (Tarragona). <http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/documentos/documentos2008/qmem1520_web.pdf>.
- RAMON, E. (1998). L'assentament ibèric de Tàrraco. *Kesse*, 26: 14-17.
- RECASENS, J. M. (1966). *La ciutat de Tarragona*. Vol. 1. Tarragona.
- RIERA, S., MIRAS, Y., GIRALT, S., SERVERA, G. (2010). Evolució del paisatge vegetal al Camp de Tarragona: estudi pol·línic de la seqüència sedimentològica procedent de l'aiguamoll de la Sèquia Major (la Pineda, Vila-seca). A: PREVOSTI, M., GUITART, J. (directors científics). *Ager Tarraconensis, 1. Aspectes històrics i marc natural*: 163-173.
- RUIZ DE ARBULO, J. (2001). Eratóstenes, Artemidoro y el puerto de Tàrraco. Razones de una polémica. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12: 87-107.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1957). Noticiario. Hallazgos recientes. *Butlletí Arqueològic. Època IV*, fasc. 57-60: 95-97.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1971-1972). Los enterramientos romanos de la Vía Augusta. *Butlletí Arqueològic. Època IV*, fasc. 113-120: 173-208.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1986). *La muralla de Tarragona*. Tarragona.
- SERRA VILARÓ, J. (1932). Excavaciones en Tarragona. *Memoria de la Junta Superior de Excavaciones Arqueológicas*, 116 (1930, núm. 5). Madrid.
- SERRA VILARÓ, J. (1949). La muralla de Tarragona. *Archivo Español de Arqueología*, 22: 221-236.
- VILLARONGA, L. (1982-1983). La història de Tarraco en època romano-republicana per les seves monedes en escriptura ibèrica. *Butlletí Arqueològic. Època V*, 4-5: 87-100.
- VILLARONGA, L. (1983). *Les monedes ibèriques de Tarraco*. Barcelona.
- VILLARONGA, L. (1988). Les dracmes ibèriques de Tarraco. *Faventia*, 10 (1/2): 143-152.
- VILLARONGA, L. (1992). Les primeres monedes de Tarraco. *Butlletí Arqueològic. Època V*, 14: 89-105.